

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTŐ:

SZALAI SÁNDORNÉ

299512

DOMOKOS PÉTER

KÁLLAY FERENC

AKADÉMIAI KIADÓ

BUDAPEST 1990

**MTA
KIK**

678065

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 5617 0

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1990

© Domokos Péter, 1990

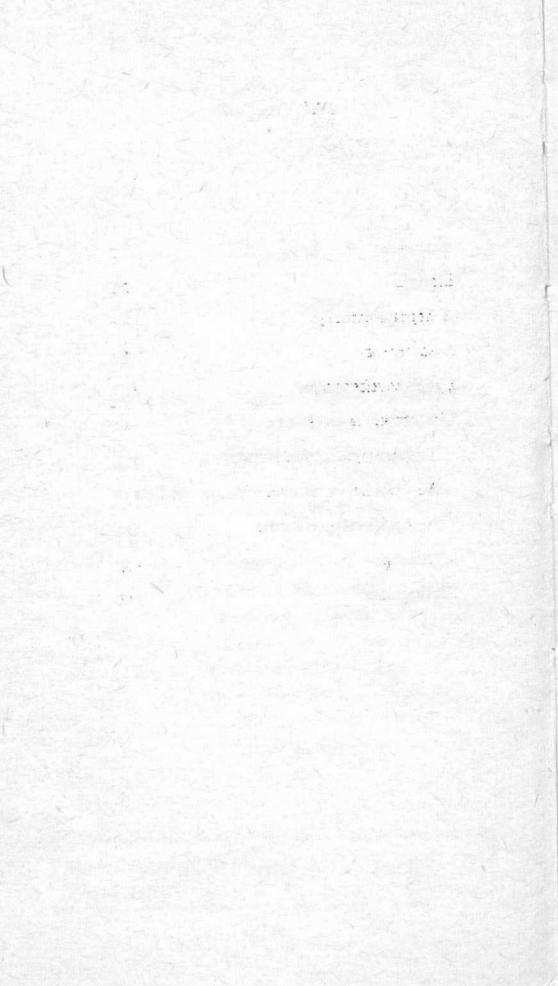
Minden jog fenntartva,
beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár...8.3.6.2.../19...J.9...

TARTALOM

Bevezetés	7
Életrajz	25
A néprajz úttörője	69
A történész	82
Egyéb tevékenysége	100
Uralisztikai munkássága	112
Tudománytörténeti munkái	112
Az uráli népek és nyelvek ismertetője	140
Az ősi hitvilág kutatója	214
Jelentősége	239
Bibliográfia	245

BEVEZETÉS

A Vasárnapi Újság 1861. évi 49. számának címlapján rövid soros nekrológuszövegtől övezett kitűnő, éles metszetről idős, gyötört arcú, de nem megtört tekintetű, kopotás, zsinóros mentét viselő férfiú mellképe tekint ránk. Akár öreg parasztembernek is vélhetnénk valahonnan az Alföldről vagy a Székelyföldről, ha a cím nem árulná el, hogy a 71 évesen elhunyt Kállay Ferenctől, a Magyar Tudományos Akadémia egyik legrégibb tagjától vesz búcsút a magát meg nem nevező szerző. Így: „Egy, a

jelen év elején elhunyt tudósunk emlékét elevenítjük fel e sorokban, egy fáradhatatlanul munkás öregúrét, ki egész életét a tudományoknak szentelvén, két évtized óta egyike volt a Magyar Tudományos Akadémia legszorgalmasabb tagjainak s ez országos intézetünk terméből sokáig az ő neve hangzott ki leggyakrabban. Volt-e, lesz-e ez elvitathatatlan nagy munkásságnak a hazai tudományosságra nézve gyakorlati értéke és eredménye? historiai dolgozatainak nagy száma által mit és mennyit nyert a hazai történelem ügye, annak kimutatását az illető szakférfiak ítéletétől várjuk és reméljük . . .”

Idézzünk néhányat a „szakférfiak ítéleteiből”! Arany János, aki 1865-től titoknoka az Akadémiának, s személyesen nem ismerhette már Kállayt, munkássága (főként posztumusz, tizennégy év késéssel kiadott mitológiája) alapján a következőket írja róla 1861-ben: „... hírneves család egyik szegényebb ágából született..., történeti, klasszika-filológiai és filozófiai tanulmányokkal foglalkozott... Toleráns, liberális egyéniség, de inkább szorgalmas kompilátor, mint valódi tudós, eredeti elme; a régimódi polihisztorok fajtájához tartozik.” Az életmű egészét sommásan jellemző, Kállay tudományos utóéletét évtize-

dekre hátrányosan befolyásoló szigorú ítélet részben összecseng a legkedvesebb ifjúkori barát, iskola-társ, Kölcsey Ferenc fél évszázaddal korábbi keletű jellemzésével. A Kállay felől érdeklődő Kazinczynak írja 1808-ban: „... Hogy ő milyen fejnek tartasson a kollégiumban, arra azt felelem, hogy nem azok közül való, kik itt nagy sensatiot szeretnek és szoktak csinálni, s ez talán dicséretére szolgál. Németül, görögül, franciául ért és olvas is...” A tizennyolc esztendőseni zseniális ifjú vitathatatlan szellemi fölénye az átlagos tehetségű társ és kolléga fellett ezekből a sorokból is kiviláglik. Kállay környezetében azonban előbb sem,

később sem hemzsegték a hasonló szintű véleményalkotók. Ellenkezőleg: tudásával, felkészültségével egyre inkább ő nőtt mindennapi társasága, hivatali és baráti köre fölé.

A rendkívül gazdag és szerteágazó életmű, a legalább negyedszázados fáradhatatlan tudományos tevékenység, közszereplés méltó és igazságos értékelése azonban, sajnos, igen sokáig várat magára, s az érthetetlen, bántó mellőzés egyenes következménye a rohamos, már-már szinte teljessé váló felejtés. A Szinnyei-féle nagy adattár Kállay-szócikke és dokumentációja nélkül aligha lehetne felmérni a nagyarányú munkásság

egészét és állomásait, a különféle szakcikkekben itt-ott szétszórt, egy-két mondatos hivatkozásokból mozaikképe összeállítására is csak halvány lehetőség adódna. Keve Mária 1940-ben írt kitűnő kismonográfiája az első, s mindmáig a legigényesebb kísérlet Kállay Ferenc tudományos rehabilitációjára, értékeinek és fogatkozásainak igaz megítélésére, életpályája eladdig seholsem taglalt részleteinek ismertetésére. Sajnos, a háború és az idők változása ezt az — egyébként nyelvészeti szempontokat szem előtt tartó — munkát is a tudomány és a tudománytörténet perifériájára sodorta. Ezért is jogosult Szauder József 1968-

ban írt igényesen, józanul, pontosan értékelő, a magyar művelődéstörténetben helyretevő bírálata, valamint érthető és időszerű sürgetése a sok szempontú Kállay-kutatások megindítására:

„... Egyike volt az utolsó igényes, valóban igen nagytudású polihisztoroknak, aki történettudománnyal és politikai irodalommal, nyelvtudománnyal és filozófiatörténettel, művészet- és kritikaelmélettel egyaránt foglalkozott...

Kállay életművét sem az irodalom-, sem a történettudomány nem értékelte, a néprajz művelőitől is csak jóindulatú mondatokat kapott... történettudományunknak és tudománytörténetünknek

e mulasztására is felhívni kívántuk a figyelmet.”

Időközben (sőt, voltaképpen már korábban) a hiányolt területen is történt némi előrelépés, Tálasi István, Diószegi Vilmos s főként Zsigmond Gábor mintegy felfedezték Kállay munkásságának néprajzi vonulatát, Lukácsy Sándor, Pándi Pál, de elsősorban Várkonyi Ágnes felfigyeltek tevékenységének filozófiai vonatkozásaira, s történészként is beillesztették a korba. Publicisztikáját — életműve egészétől elkülönítetten — sommásan konzervatívnak minősíti Dénes Iván Zoltán.

Az újabb nyelvészeti kézikönyvek, tudománytörténeti áttekin-

tések — Keve tanulmányáról tudomást nem véve — általában meg sem említik. A kivételek száma ezen a területen sajnálatosan csekély. Éder Zoltán írja tematikus bibliográfiájában 1972-ben: „S ugyancsak méltányos megemlíteni Kállay Ferencet, aki a megkezdett nyelvtörténeti kutatások szünetelése és a már anakronisztikusan tudománytalan nyelvhasználások idején, Horvát István korában egyedüli őrzője és művelője a finnugor összehasonlító nyelvészetnek...” Rövid tudománytörténeti esszéjében 1984-ben a finn Mikko Korhonen is elismerően méltatja: „... Kállay Ferenc..., aki 1844-ben adta ki az

első magyar nyelvű, finnugor nyelveket tárgyaló művet »Finn — magyar nyelv« címen, említi is Cast-rént egyes előadásaiban és újság-cikkeiben . . .” Legújabb, 1985-ben orosz nyelven kiadott szintézisének tudománytörténeti fejezetében elismeréssel említi „korszerű, színvonalas”, az uralisztika első magyar nyelvű összefoglalását eredményező tevékenységét Hajdú Péter is. Aligha hiszem, hogy az idézett néhány mondat kimerítené mindazt, amit Kállay-nak akárcsak nyelvészeti munkásságával kapcsolatban is el lehet és kell mondani.

Mint látható, Kállay megítélésében az idők — ha vontatottan

is — változást érleltek. Az egykori elmarasztalt „régimódi polihisztort”, „öreg urat”, akitől kor és kartársai az eredetiséget is megtagadták, Keve Mária rehabilitáló és reveláló szándékú tanulmányának megjelenése óta az utókor és külön-külön az egyes szaktudományok másként látják. A különféle szakmák képviselői az úttörőt, a kezdeményezőt, egy-egy kérdés, feladat korai meglátóját, megoldáskeresőjét fedezik fel benne, sokoldalúsága, nagy olvasottsága kétségtelenül meglevő komoly foglalkozásai fölébe emelik, s a magyar tudománytörténet számára általában véve is fontossá, érdekessé és értékké teszik személyi-

ségét s életművét. A tudomány rohamos széttagolódása, specializálódása idején kétségkívül igény mutatkozik valamiféle együjttszemplésre, divatosabb szóval: komplexitásra.

Napjainkban természetesen illúzió, komolytalan vágy a törekvés a polihisztorságra, de a múlt ilyen típusú személyiségei — óriási munkabírásuk, fáradhatatlan tanulásuk, szinte hihetetlenül gazdag életművük, a klasszikus és a modern nyelvekben való otthonosságuk, a tudományszakok széles spektrumát átfogó eredményes működésük láttán — mindenképp példaként állhatnak előttünk, a tájékozottság, a széleslátókörűség el-

érésére sarkallhatnak a magunk szűk parcellája elmélyültnek vélt kultiválása közepette.

Akkor, amikor elsősorban mint az uralisztika művelőjét, képviselőjét kísérlem meg bemutatni és jellemezni Kállay Ferencben kora emberét és tudósát, e tudomány komplexitása jegyében, hitében teszem. Életműve ismeretében vált meggyőződésemmé, hogy érdeklődése középpontjában a magyarság őstörténete állt. Erre — a ma is sok részletében megoldatlan — kérdésre kereste a választ (több kortársával együtt) akár régészként (ezen a területen ugyancsak kezdeményezőnek tekinthető, de éppen ez az oldala a legkevésbé

ismeretes), akár néprajzusként, akár nyelvészként nyilatkozott is meg. Tudománytörténészként is e körbe vonható, úgy is mint Gyarmathi Sámuel első igényes életrajzírója, valamint Reguly útjának, törekvéseinek támogatójaként és propagátoraként.

De ugyanakkor tény és való, hogy nem kifejezetten nyelvész (tehát nyelvhasznító munkásságát csupán önmagában nem korrekt eljárás értékelni); továbbá, hogy nem a mitológia kutatására specializálódott szakember (kár tehát az ősi hitvilággal kapcsolatos munkáit környezetükből kiszakítva tárgyalni). Kora és életkora szintjén — tehát késéssel s bizo-

nyos konzervativizmussal — mindkét diszciplínához ért, műveli is őket, de egyiknek sem kötelezi el magát teljesen. Ebben sem áll, persze, egyedül.

A magyar uralisztika történetében a mondottak alapján nem csupán felületes említést érdemel (mint pl. Zsirai Miklós nagy művében), hanem rangos, önálló, külön helyet. Ő zárja be s foglalja össze ugyanis magyar nyelven mindazt, amit a szintén őstörténeti ihletésű, Hell Miksától buzdított Sajnovics János elkezdett, majd a főként Schlözertől biztatott Gyarmathi Sámuel folytatott. Emezeknél feltétlenül önállóbb, szuverénebb tudós, aki ugyan-

akkor külső ráhatás nélkül, saját kutatásai és olvasmányai által jutott el a kérdések megválaszolásáig, az ő korában hozzáférhető szinte teljes (és friss!) nemzetközi szakirodalom magyar nyelvű összegezéséhez.

Tevékenységevel tudományrendszer-tanilag és tudománytörténetileg is kitölti azt az űrt, amely — az eddigi tanítások szerint — Gyarmathi és Reguly között tá-
tong, s *Finn—magyar nyelv* című, 1844-ben kiadott munkájával — amelynek figyelemre méltó előzményei a húszas évek végéről valók — mintegy betetézi a magyar uralisztika 1770-nel (Sajnovics *Demonstratio*jával) kezdődő s

1799-cel (Gyarmathi *Affinitásával*) folytatódó első nagy korszakát, s személyes példájával (jogászból lett nyelvész, őstörténész) is példát, utat mutat az újabb, az őt követő korszak három meghatározó személyiségének, az utazógyűjtő Reguly Antalnak, a Kállay-féle mentalitást-munkát korszerűbben, szerencsésebben folytató, megisméltő Hunfalvy Pálnak és az ugyancsak nem kifejezetten nyelvész beállítottságú (s talán éppen ezért szintén elfelejtett) Barna Ferdinándnak.

Voltaképp tehát Kállay Ferenc tekinthető a komplex szemléletű magyarországi uralisztikai kutatások megteremtőjének; a később

ágakra, ágazatokra bomló, majd a legutóbbi időkben ismét szorosabban összefonódni kezdő, együttthaladó korszerű uralisztika tudományának eddig el- s föl nem ismert előhírnöke. Mindez, persze, nem zárja ki, hogy más szakmák is ne keressék benne területük egyik úttörőjét. Sokoldalúságával, aktivitásával, publicisztikai tevékenységével is minden időben példaképe lehet a népének és korának elkötelezett, szolgálatra mindig kész igazi tudósnak.

ÉLETRAJZ

Életrajzának ismertetése nem önmagáért érdekes és fontos. Kellő részletességgel ez ideig senki sem kísérelte meg teljesen végigkísérni ezt a maga korában szokatlanul hosszúnak (71 évnyi) vélhető pályát, annak jól elkülöníthető szakaszait, éles fordulatait, a személyiség kialakulását, fejlődését, változását, amelyet — végül is túl az indíttatáson és a jellemén — döntően befolyásol a magyar történelem és a tudományos élet alakulása nagy eseményeivel, folyamataival, illetve napi aktualitásai-

val egy igen tág időszakban, a napóleoni háborúktól a kiegyezés küszöbéig; Kazinczy irodalom-szervező tevékenységének felújításától a Magyar Tudományos Akadémia megalakulásán át ezen intézmény Arany Jánost váró nagy korszakáig. Végigszemlélni sem egyszerű ezeket a mozgalmas évtizedeket, nemhogy végigélni, még kevésbé aktív részeseként végigtevékenykedni, alakítani, befolyásolni.

Gazdag életművéből — mint majd látni fogjuk — igen sok dokumentum tűnt, kallódott el, a fennmaradt anyagban személyes vonatkozású (pl. levelezés, napló, egyéb) szinte egyáltalán nincs, a

kortársi feljegyzésekben, megnyilatkozásokban is kevés a rá vonatkozó nyom.

Arany János vélekedésével ellentétben („hírneves család . . .”), mint Keve Mária is bizonyítja, nem valamely nevezetes nemzés sarja. Miként maga írja 1834-ben kelt autobiográfiájában: 1790. december 2-án „születtem Debrecenben . . ., édesanyám engemet, ’s még három testvérjeimet kézi munkája után, úgy mint varrásból tartott, nevelt fel”. Nem volt ez tehát különlegesen fényes gyermekkor, még csak annyira sem, mint a korabeli elszegényedett, de rokonokban dús nemesifjaké. Már ekkor is alkalma volt

betekintenie az alacsonyabb sorúak világába, s megtanulhatta értékelni a kemény fizikai munkát. Egész életét jellemző bámulatos munkabírása, módszeres, rendszeres tevékenysége mintája így sejlik föl a gyermekkor mindössze néhány szóban dokumentált mindennapjaiból.

Református lévén, nyilván különösebb akadályok nélkül lehetett tagja a neves kollégiumnak, amelynek 12 esztendőn át volt — ha nem is messze kiemelkedő — de elismert, jó képességű, múlhatatlan szorgalmú tanulója, évfolyamtársa és barátja kora kiemelkedő magyar szellemének, Kölcsey Ferencnek. Kállay 1839-ben így em-

lékszik vissza ezekre az együtt eltöltött évekre: „Vissza-visszahozom emlékezetembe azon boldog órákat, melyekben egymást, mint gyermektanulók buzdítók, melyekben vetekedénk a tudományos elsőbbségért . . . Gyermek- 's ifjú éveim barátja! neked, 's emlékednek legyen e' néhány sor szentelve . . . Keveset és mégis sokat éltél barátom! . . . vele öt esztendő's koromtól fogva a 18dik évig együtt nevelkedvén fel a' debreceni kollégiumban . . .” E visszaemlékezésből (is) ismeretes, hogy a két diák életét a szünettelen munka, tanulás, olvasás töltötte ki, s iskolai feladataikat messze túlhaladóan, olvasmányaikat részletesen kijegy-

zetelték, sőt, az olvasnivalókat megosztva jegyzeteiket kölcsönözték egymásnak. „Bírt ő tőlem is egy nagy jegyzőkönyvet, melyet, mint 1832-ben monda, híven megtartott ...” Erre az időszakra esik kapcsolatba kerülésük az országos tekintélyű Kazinczyval, aki még intenzívebb tanulásra buzdítja az ifjakat. Képzeltető az a túláradó öröm és lelkesültség, amely eltölthette őket a „nagyemberrel” való levelezés, annak őket illető kitüntető figyelmé nyomán. 1807-ben Kölcsey elhagyja Debrecent, Kállay viszont marad, folytatja s be is fejezi jogi tanulmányait. De a kapcsolat nem szakad meg a korai évek társával

(voltaképpen egész életében egyetlen igaz barátjával), akivel még közel egy évtizeden át levelezik, sőt, többször személyesen is találkozik. Az élet és a történelem később ugyan elsodorja őket egymástól felfogásban, foglalatosságban, célokban is, a barátság mégsem szakad meg, hisz Kállay egyike lesz az elsőknek Kölcsey életrajzírói között, s egyik első közreadója Kölcsey levelezésének (kölcsonös levélváltásuknak) is. Ebből való az alábbi néhány, Kállay életrajzát érintő részlet: 1812-ben Kállay 4 hetet tölt Kölcseynél Álmosdon, felelevenítik az iskolás évek emlékeit, nagy európai utazásokat terveznek, de ezek a háborúk és a

politikai helyzet alakulása miatt „puszta álmokká váltak”. 1812 és 1817 között váltott 9 levelükből 1814-ben írja Kölcsey: „Gyújtani fogjuk egymást, vezetni, tanítani, ’s egyszer ismét elementumunkban lesziünk, mint az unalmas Debrecenben néhány évek előtt, de nagyobb érzésekkel, nagyobb kinézésekkel ’s több foganattal is talán önmagunkra nézve ’s másokra nézve . . .”

Kállayt ekkor még nyilván búv-körében tartja a mindig is szép ifjúkor emléke (számára talán Debrecen sem volt unalmas!), s Kölcsey hatása sem lehetett — még ennyi év után is — csekély, de a teljesen vagyontalan ifjúnak, a

végzett diáknak kellett és illet már eltartania magát, ezért „1812-ben Debrecenből Pozsonyba ment, hol az országgyűlés végszakát látta, s hol másfél évig joggyakornok volt Pozsony vármegye akkori jegyzője, Majláth György mellett. Pozsonyból Pestre jött a királyi táblához jegyzőnek és itt ügyvédi oklevelet nyert. 1813-ban felment Bécsbe német törvényt tanulni, miből 1814-ben kiállván a vizsgálatokat, auditorrá nevezetett ki a II. székely gyalogezredhez (Kézdivásárhelyre).” (Szinnyei). Egy késői, 1850 körül kelt igen szűkszavú kéziratós életrajzából azt is megtudjuk, hogy ezekben az években Ausztria más városai-

ban is megfordult, s beutazta Tirolt és Csehországot is. Az álmosdi gondtalan üdülés tehát mindenképp az ifjúkor lezárását jelenthette Kállaynak, aki munkába állva valamit az utazási tervekből is megvalósított (Pozsony, Pest, Bécs), s aki Kölcseynek 1814-ben írt kissé szentimentális hangvételi levelében kifejtett, továbbra is könyvek közt elképzelt egzisztálás-készülődés helyett a katonai vizsgálóbíró-szemlélő, kemény életét élte.

Voltaképpen itt és most ért véget a könyvek közt töltött ifjúság, kezdett meglazulni a szellemi lánc, amely Kölcsey révén a korai tanulmányokhoz kötötte, s kezdődött el számára — szokatlan és ide-

gen terepen — a felnőtt élet, a férfikor, amelyben már teljesen magára volt utalva, s amelyben — a kenyérkereső nehéz munka mellett — edzett s állandó erőfeszítésre felkészített szelleme számára további s méltó elfoglaltságot kellett találnia. Keve Mária írja: „Hadnagyi ranggal lépett a katonaság kötelékébe, kevés idő múlva főhadnagy, százados s 1819-ben már kapitány . . .” Természetesnek tarthatjuk, ha a nyitott szem, fül és elme számára az adott táj és nép kínálkozott valamilyen formában a tanulmányozás céljaira, s érthető az is, ha ez a tevékenység, gondolkodás — egy ideig — kapcsolódott még a kezdőévek

olvasmányaihoz, élményeihez, de később (élete végéig) sem változtatott a munkálkodás, kutatás korán kialakított módszerein, az állandó jegyzetelésen. Ennek eredményeképp teremtdtek többször is kigúnyolt, igen számos kötetre terjedő jegyzetfüzetei, kötetei. Nem lehet kétségünk afelől, hogy életének itt kezdődik új, második szakasza, amelyen már mit sem változtat (a sors alakulását és a célokat illetően) Kölcseynek utánaküldött szánakozó levele: „Messze földön lakol édes barátom! ott hol a' sötétségnek országa kezdődik, 's még lakod atmospherája is nem egyéb, hanem azon barbarusi homálynak nü-

ance-a, mely az ottomanok birodalma felett . . . lebeg . . . Székelyeid közt, 's a' bécsi nép közt csak olyan a hasonlatosság mint Maros-vásárhely és Venetia közt . . .” Az Erdélyt és a székelyeket illető előítéletben (s a Nyugatot globális túlbecsülésében) Kölcsey nem áll egyedül. Előtte Kazinczy, utána Petőfi is hasonlóképp gondolkodtak — mindaddig, amíg személyesen is meg nem fordultak ezen a lesajnált vidéken és lakói között. Közismert, mennyire megváltozik ekkor a véleményük. Kállayra is így hathatott az új munkahely s az ott megismert emberek, az itt és ekkor nyert benyomások következtében

indulhatott meg lelkében a lassú elszakadás előző életszakaszától s annak leghívebb társától, Kölcseytől.

Első, napvilágot is látó tudományos munkáit pedig nem a bécsi-ekről és Velencéről írta, hanem a székelyekről 1818-ban, majd 1829-ben, illetve Erdély két jelentős, de akkoriban csak kevésbé ismert nagy tudós fiáról, Gyarmathi Sámuelről és Kőrösi Csoma Sándorról 1832-ben. Kállay 1814 és 1832 között él Erdélyben, 1827-ig aktív szolgálatban. Munkája minden bizonnyal kemény, felelősségteljes, fizikailag, szellemileg is megterhelő szolgálat lehetett, hisz a II. székely gyalogezred mellett még

két másik csapat kapcsán is adódtak feladatai (fegyelmi ügyek, anyagi és jogi természetű kérdések megoldása, felügyelet stb.). Ezeknek az éveknek az emlékére rengetegnek mondott írásai között alig találunk utalást: „E’ határszélen mi terhes a’ szolgálat azok tudják legjobban, kik ott szolgáltak...” — írja 1834-es önéletrajzában, majd a bizonytalan keletű későbbiekben: „Minekutána nyugodalomba mentem, Erdélyben éltem... Katonai szolgálatom alatt hivatalos úton utazásokat tettem Moldva és Oláhország némely részeiben, Erdélyt többször körül kellett járnom...” S még néhány — ritkaságszámba

menő — szubjektív megjegyzései közül: „Ne csudáld, ha kitanulok mindenből, ha elfelejtettem már írni is itt, hol az emberek csak isznak és kártyáznak . . . oh, ezen hivatal minő szép és minő rettenetes! de sokat tudnék én néked beszélni az emberekről, a törvényekről, az okosságról és bolondságról . . .” (részletek a Kölcseynek írt levélből az erdélyi szolgálat kezdetén). Szinnyei így ismerteti Kállay életének ezt a periódusát: „. . . tizenhárom terhes szolgálati év után 1827-ben nyugalomba lépett. Két esztendeig Nagy-Enyeden lakott és az irodalomnak élt. 1830 őszén visszament Kézdi-Vásárhelyre, hol ak-

kor báró Lakos vitte a kormányt, kivel megismerkedett. A m. tudom. akadémia által 1832. márc. 9. levelező, 1832. szept. 1. rendes taggá választván, Budára jött lakni . . .” Ezekből az adatokból arra következtethetünk, hogy kenyérkereső munkáját különösebben nem kedvelte, de becsülettel ellátta. Fárasztó hivatalos útjait nyitott szemmel járhatta végig, s az ügyek intézésén túl észrevételeit, benyomásait valamiképp rögzíthette, személyes ismeretségeket is köthetett, s ezek valami módon beépültek a teljes erdélyi periódus idején kifejtett folyamatos tudományos munkásságába. Nyilván minden szabadidejét, s szabadsá-

gait is olvasásra, kutatásra és írásra, cikkekre, könyvekre, illetve ezek előkészítésére fordította. Nyugdíjba vonulásakor 37 esztendő, akadémiassá választásakor s Pestre költözésekor 42 éves. Ez akkoriban jóval magasabbnak tekintendő életkor, mint manapság!

A férfikor legjava esztendei teltek el tehát Erdélyben igen kemény hivatali munkában, s mellette szórakozás, pihenés, magánélet helyett, illetve ezek összegzéseként az előzőnél is intenzívebb tudományos tevékenységben. 1814 után formálódott ki határozott történeti-őstörténeti érdeklődése a magyarság iránt (felváltva az ifjúkor filozófiai irányultságú egyete-

mes történeti vonzalmát), akkor formálódtak és fogalmazódtak meg első történeti meghatározottságú néprajzi, régészeti, család-történeti, tudománytörténeti, nyelvészeti tanulmányai. *A' védelmezett Nemes Székely Nemzetről* írt korai dolgozata semmiképp sem alkalmi írás, aminek Szauder József minősíti az akkor már négy éve a székelyek közt élő Kállaynak állítólag Pápay Sámuel igaztalan (a székelyeket a magyarságból kitagadó) támadására írt válaszat. (Pápaynál egyébként sehol sem bukkantam nyomára az emlegetett elmarasztalásnak! D. P.) Szenvedélyes, szép stílusú, jól érvelő cikkben áll ki a már jól ismert

és megkedvelt népcsoport mellett Kállay. E szeretetének s a szé-
kely kérdés korabeli szinten való
igen jó ismeretének döntő bizo-
nyítéka 1829-ben kiadott könyve,
a *Históriai értekezés a' nemes szé-
kely nemzet' eredetéről* is. Ezekben
és a most nem említett munkák-
ban rejlik az Erdélyben eltöltött
18 év, ezekben s ekkor alapozó-
dik meg a tudós akademikusság-
gal elismert nagy tudása. Kállay
életében tehát Erdély jelenti a má-
sodik periódust, amelyet szinte
jelképesen zárnak a két nagy er-
délyiről (Gyarmathi, Kőrösi) ké-
szített, őszinte rokonszenvről
tanúskodó dolgozatai. Feltehető,
hogy mindkettejükkel alkalma

volt személyesen is találkozni. Nem véletlenül lesz később egyik pártolója Gegő Elek, majd Jerney János keleti utazásainak, Gegő akadémiai tagságának egyik ajánlója, szívén viseli a *Moldvai magyar telepekről* írt könyvének kiadását is.

42 évesen súlyos pszichikai megpróbáltatásnak tekinthető a radikális környezetváltoztatás, a merőben új életvitel szokatlan feladataival, elvárásaival. A nyugdíjas agglegény katonai auditor a határszéli székely kisvárosból a reformkori félnémet, magyarosodó Pestre települt át akadémikusnak, számos vállalt, illetve vélt tudós kötelezettséggel. Tenni-

valóit ezúttal is roppant komolyan veszi, s katonai fegyelemmel ellátandó szolgálatnak tekinti. Írni, írni, írni, előadni, előadni, előadni, minél többet s mennél több témáról! Ilyesféle formában képzei el a tudósi létet, életformát, s így is éli meg életének harmadik periódusában, amely lényegében 1849-ig számítható, tehát 42 éves korától a 60. esztendeje küszöbéig.

Magánéletéről ebben a két évtizedben sem tudunk sokkal többet, mint a megelőző kettőről. Szinte teljesen kitöltötte a munka, a rengeteg olvasás (számos nyelven!), a szünettelen írás (különféle fórumokban) s a megtartott

előadások hosszú sora. Idejének túlnyomó részét az Akadémia falai között tölthette, legalábbis a jegyzőkönyvek tanúsága szerint az ülések, a bizottsági tanácskozások többségének résztvevője volt. Nincs adat arról, hogy mikor házasodott meg, de aligha előbb, mint életének ebben az újabb szakaszában, Pesten. Erről a mozzanatról Keve Mária ennyit ír: „Késői házasságából egy fiút hagyván hátra, 72. életévében hal meg 1861. január 1-én.” Családjáról mindössze egy gyászjelentés alapján sikerült néhány további soványka adatot megtudnom. Felesége, az evangélikus Kacsányi Erzsébet 1869-ben hunyt el „tü-

dővészből”, fiát Bertalannak hívták.

De hogy és miért lett a Magyar Tudományos Akadémia tagja? Mindenekelőtt egész addigi élete, állhatatos munkálkodása, hatalmas olvasottsága s napvilágot látott tudományos eredményei predesztinálták erre a megérdemelt tisztségre, amelyre nyilván jó szívvel ajánlottak ifjúkori barátai s befolyásos erdélyi pártfogói (pl. Kölcsey, Jankovich Miksós, Döbrentei, Wesselényi, a Jósika család). A tagság előtt ismeretes lehetett Kazinczyval való több évtizedes kapcsolata is.

Debütálása a Magyar Tudományos Akadémián a maga nemé-

ben rendkívüli jelentőségű, ez ideig kellőképp nem méltányolt súlyú eseménynek mondható. Miként maga írja 1855-ben: „... első voltam, ki székfoglaló értekezést tartottam, szinte első, kinek kézirat-ti munkája legelőször méltatott jutalomra, mely a nemzeti képviseletről írva felsőbb helyt akkor az »imprimatur-t« nem nyerhette meg...”

Az akadémiai tagság feltételéül szabott székfoglalókból a legelső mindenképp megérdemelné az utókor figyelmét, az *Értekezés az ideológiáról* című előadás az MTA bármelyik eddigi nevezetes jubileumán rászolgált volna a figyelfelkeltő, díszes kiadásra. Mind-

össze egyetlen tömör értékelése ismeretes, az viszont nem akárkitől. Vörösmarty írja Stettner Györgyhez címzett levelében 1832. december 18-án: „... Kállay eljött 's egy igen jeles értekezéssel köszöntött be...” Noha 1855-ig még számtalan alkalommal találkoztak az akadémián, s alkalmasint közös munkákban is részt vettek, név szerint egyikőjük sem említi a továbbiakban a másikat.

S 1832-től nincs megállás, pihenés, szünet Kállay életében. Az Akadémia talán legiparkodóbb tagjának tekinthető, mindennapi munkájában, pályázatain, rendezvényein a legkülönfélébb minő-

ségben rendszeresen részt vesz. Ha szükséges, emlékbeszédet tart (Görög Demeter és Köteles Sámuel felett) többször is értekezik filozófiai és jogi témákról, történeti, régészeti, családtörténeti kérdésekről, vallásról és nyelvről; aktuális ügyekről: a nemzetiségekről, a színházról és a színibírálatról, a kritikáról, illetve a könyvbírálati szabályokról. Minderről, ha kell, előad, ha szükséges, ír, akár tudományos fórumban, akár napilapban. A fórumokat különösebbképpen nem válogatja meg, ez a magyarázata annak, hogy írásai a legkülönfélébb politikai arculatú újságokban látnak napvilágot (Pesti Hírlap, Világ, Nemzeti Új-

ság). A világ gyorsan változik körülötte, a változásokat ő lassabb tempóban követi, de a maga útjáról nem tér le, fontolva, de előrehalad. Felfogása azonban némelyik kérdésben (pl. nemzetiségi ügy) már a maga korában — szak és kortársai ellenében is — konzervatív színezetű. A motivációk elemzése messzire vezetne, életkora, személyes tapasztalatai, elszigeteltsége, zárkózottsága — s ebből adódó előítéletei — legalább részben magyarázzák, mentik világnézeti, történetiszemléleti visszafogottságát, másként gondolkodását. Minden bizonnyal szerepet játszott az Akadémia szervezeti-jogi kereteinek, szabályai-

nak kidolgozásában is, s nem kerül-
te el figyelmét a nyelv (az élő
nyelv, a helyesírás) kérdése sem,
amelynek kiművelését és fejlesztését az Akadémia különösképp a
szívén viselte. Ez a téma — a törté-
neti perspektívába is beleállít-
va — megkülönböztetett helyet
foglalt el Kállay érdeklődésében
is, s a mitológiával egyetemben
idővel, a negyvenes évektől kez-
dődően fokozatosan kizárólagossá
válík munkásságában is.

Állandó jelenléte, állandó sze-
replése, mindent komolyan vevése
(s ezzel kapcsolatban: a humor-
érzék, a könnyedség feltételezhe-
tően teljes hiánya), ekkoriban már
egyre inkább korszerűtlennek mi-

nőszülő autodidakta polihisztorsága előbb elnéző mosolyt, majd ingerültséget kelthetett környezetében, fiatalabb akadémikus társai körében, de a korabeli publicisták között is. 1845-ben készült gunyoros-kegyetlen jellemzése a *Magyarkákban* így és ezért érthető: „Tudományos szavakban széles. Mint historicus nem nagy, 's mint philosoph bizonyára nem alakít új rendszert . . . Többet ír, mint a' lapsajtó nyomtatni bír. Agyában szakokként osztályozvák a' tudományok, és a' ki mit, és a' mint parancsol, a' szerint szolgál; különben ha útbaigazító kézikönyvnek venné őt valaki, hamar meggyőződhetnék, hogy Kál-

lay úr álmában szokott idézgetni . . .” Hasonló szellemben és kíméletlenséggel nyilatkozik egyébként ez a pamfletgyűjtemény többek között Bajzáról, Bugátról, Eötvösről, Petőfiről, Kossuthról, Széchenyiről s Vörösmartyról is. Már csak azért sem ítélné meg pl. pusztán e vélekedés alapján Kállay pesti működése — némelyek ugyanis szívesen s szinte kizárólagosan e sorokat idézik vele kapcsolatban.

Az uralisztika körébe vonható alapmunkáit, cikkeit ebben a periódusában írta, de miként említettem, már 1829-es könyvében, illetve 1832-es Gyarmathi-tanulmányjaiban is nyomai mutatko-

nak az uralisztikai szakirodalomban való tájékozódásának, gyarapodó ismereteinek. Nos, ez az olvasottság az elkövetkező években — ezen a területen — teljessé és naprakésszé mélyül, szélesül, s itt elég csak az e témába vágó legfontosabb írásait megemlíteni, így az 1834-ben kelt, de csak 1836-ban megjelent dolgozatát egy Bécsben 1834-ben kiadott latin nyelvű munkáról, amely a magyar nyelv eredetét tárgyalja, *A keleti nyelvek' magyar történeti fontosságáról*, illetve *Lebediasról* folytatásokban közölt tanulmányait 1839-ből, 1840-ből; *Regulyt* bemutató, népszerűsítő cikkét 1844-ből; a szibériai nyelvekről tartott

előadását 1847-ből; de — mellőzve több, egyébként nem érdektelen publikációt — mindenekelőtt élete két főművét, 1844-ben közre-adott *Finn—magyar nyelv* című, 122 lapos könyvét, a magyar nyelvű uralisztikai kutatások alapvetését; illetve 1847-ben elkészült és pályázatra benyújtott (s a pályázatot elnyert) sajátos sorsú — az uralisztikai kutatásokat kamatoztató — mitológiáját, az egyébként csak halála után (1861-ben) publikált *A pogány magyarok vallása* című, 331 lapos könyvét.

Miközben egyre jobban megmerül a könyvek tengerében, nem szakad el kora s hazája valóságától, s a történelem hívó szavára a

nehézkés „szobatudós” odahagyja a könyvtárat s íróasztalát. „1848 közeledett — írja Keve Mária —, s Kállay sem volt kivétel, osztotta a közös sorsot. Az Akadémia mint közület, s tagjai az egyesek az áprilisi törvényekben a beteljesülést üdvözölték. A már 21. esztendeje nyugalomba vonult Kállay a magyar hadügyminisztérium felszólítására újra késznek mutatkozik a haza szolgálatára hivatalt vállalni. Az országos haditanácsnál őrnagyi ranggal, mint osztályfőnök és a magyar hadbírók vizsgáló bizottságában, mint cenzor működik . . . 1849-ben a budai cs. és kir. várparancsnokságnál igazolnia kellett magát, új szolgálat-

tal is megkínálták, de ő nyugdíjaztatását kérte.”

A szabadságharc bukásával életének harmadik periódusa is lezárul. Ezt az egybeesést azonban nem helyes túldramatizálni. Noha élete főműveit a negyvenes években alkotta meg, azokra nem érkezett megfelelő visszhang. Az akadémiai közélet meglehetősen hiányos dokumentációját figyelve, alig észrevehetően, de már a negyvenes évek elejétől kezd vissza-, illetve kiszorulni, s noha szerepelni gyakran szerepelhetett még osztálya ülésein, komplex tudománya s a személyében megjelenített tudóstípus egyre kevésbé illett a fokozatosan átalakuló, szakosodó

és szakszerűsödő magyar akadémia képébe, testületébe.

A vagyontalan, szerény jövedelmű, nyilván többféle betegséggel is bajlódó idős férfi, akinek családja fenntartásáról is gondoskodnia kell, egyre inkább csodabogárnak számít már az Akadémia falai között csakúgy, mint Pest utcáin. Egykori támogatói, társai, tisztelői részben kihalnak mellőle, részben elfordulnak tőle. A kopott ruhás, mind elhagyatottabb s elhanyagoltabb, igaztalanul mellőzött, többször is megleckéztetett és félretessékelt tudós mindazonáltal az ötvenes évek közepéig még állhatatos látogatója a Nyelvtudományi és a Philoso-

phiai osztályok üléseinek, továbbra is felolvas és publikál nyelvészeti és mitológiai témákról, de most már valóban nem a kor szintjén. Szereplései kényelmetlenek, sőt kínosak lehetnek az intézmény és a kortársak számára is. Vitatkozni sem érdemes vele (talán nem is lehet), hisz az önkritikára évtizedekkel korábban sem volt hajlama, s a leírt szó (akár a sajátja, akár a másé) szent volt számára, s nem változtatott rajta. Az ötvenes évek második felére csendesen kiutálták a tudomány falai közül, s ekkorra már — ha vonakodva is — ő is megértette, hogy nem kívánatos személy többé már a tudós társaságban, kikopott

innen, az új szelek kegyetlen erővel gyökerestől kitépték, s emléket is elfújták „második otthonából”.

Negyedik s egyben életét lezáró periódusa valóban tragikus, de iránya már korábban sejthető. Nem látványos, gyors bukás, hanem szükségszerű, feltartóztathatatlan hanyatlás. Egyszer s mindenkorra lejárt a polihisztorok s egyben autodidakta tudósok ideje; s a kor új követelményeit fel nem ismerők sorsa törvényszerűen alakult így. Mégis merül fel bennünk kérdés, kétely. Miért nem volt megértőbb, emberségesebb vele, az uralisztika hazai meghonosítójának egyikével a korszakot meg-

határozó tudományszervező, Toldy Ferenc és az általa támogatott, befolyásos tényezővé váló Hunfalvy Pál? Miért nincs nyoma annak, hogy Kállay 1849-től kapcsolatba lépett volna az ugyancsak Pesten élő Reguly Antallal, akiről pedig oly szeretettel, igaz várakozással írt szibériai utazásakor? Lehet, hogy e két kérdés össze is függ egymással? Hisz Reguly sem kapott (talán, persze, nem is igényelt) sok lehetőséget az akadémiai szereplésre 1849 után; útjának eredményeiből, s Kállay kezdeményezéseiből Toldy hathatós közreműködésével végül is Hunfalvy lett a magyar uralisztika kikiáltott megteremtője honunkban.

Az Akadémiáról kimart Kállay 1855 után egyre kevesebbet ad elő, s alig publikál már. „Öreg napjaiban csendes egyformaságban töltötte idejét... Délelőtt írogatott... Egyszerű ruhában járt... 20 évig viselt egy házikabátot... nem levelezett testvérbátyjával sem... Az utolsó éveket otthonában, olvasgatással töltötte...” — írja a Vasárnapi Újság nekrológszerzője. Szerencsére akad még egy szűk kör, amely befogadja, szívesen látja, s nyilván szánja is. Id. Réső Ensel Sándor ügyvéd, Sztrokay Antal, Jankovich Vince, Hubay József e kis társaság tagjai — vélhetően nem szakmabeliek —, ide jár el beszélgetni,

dohogni, whistezni, ők a tanúi utolsó éveinek. Támogatói szegénységében, betegségében, ők gondoskodnak majd az elgyötört, elfelejtett akadémikus temetéséről, családjától sem fordulnak el. Egyben kiadói is érthetetlenül és méltatlanul mellőzött díjnyertes mitotógiájának, amelyet Kállay — sorsa beteljesüléseként — mint végső elégtételt, vigaszt sem vehetett már a kezébe.

A már-már grafomániásnak elkönyvelt Kállay Ferenc írásai közül a publikáltak túlnyomó többsége hozzáférhető, kéziratainak zöme (pl. 3 évtizeden át készített glosszáriuma) azonban rejtélyes módon elkallódott. A hagyatékot

300 forintra értékelte a „megbí-
zott küldöttség” (Érdy János,
Csengery Antal, Toldy Ferenc),
s 1861. november 25-én kelt jelen-
tésében így jellemzi: „... azon
ősmagyar, történeti tárgyak, me-
lyek azokban nyomoztatnak, mai
nap immár más szempontból szok-
ván tárgyalatni, s a szerző [néző-
pontjai] immár túlélve magát:
azok nyomatásra... nem alkal-
masak...” A vélekedés azonban
megjegyzi, hogy becses ethnog-
raphiai és nyelvhasználási ada-
tait esetleg *más* (az én kiemelé-
sem D. P.) felhasználhatja (!).

A tengernyi teleírt füzetből, pa-
pírlapból, levélből alig valamit
vehet kezébe a mai kutató, s szinte

semmi személyes vonatkozásút. Ezért tudunk oly keveset gyermekkoráról, szinte semmit az Erdélyben eltöltött időszakról, itteni kapcsolatairól, s alig valamit élete utolsó évtizedéről. Ezért ilyen hézagos az életrajz, ezért szubjektív színezetű forgácsokból kirakott pálya- s jellemrajza.

Tevékenysége és életműve számbavételekor terjedelmi okokból sem törekedhetem teljességre. Mellőzöm diákkori írásait, nem nyomozom auditori működésének, szabadságharc alatti tevékenységének aktáit, sokirányú akadémiai és közírói tevékenységéből részletebben csak a néprajzi, történeti s legbehatóbban az uralisztikai meg-

nyilatkozásokkal foglalkozom, és csupán röviden utalok az „egyéb” címszó alatt a szerteágazó más témákra, területekre.

A magyar néprajz tudománytörténetében nem ismeretlen név a Kállay Ferencé. A folkloristák (főként a mitológia kutatói) éppúgy számon tartják, mint az anyagi kultúra szakemberei, régebben ritkán, utóbb több és nagyobb elismeréssel emlegetik mint kezdeményezőt. Komplex jellegű munkásságában igen nagy számúak az etnográfiai utalások, ezért olykor nehéz feladat a művek diszciplináris elkülönítése, amiért is — némi önkénnyel — a téma és a cél dominanciája alapján kell dönté-

nünk a hovatartozást illetően pl. némely történeti vagy nyelvészeti téma besorolásakor. A *Históriai értekezés . . .*-t (1829) ezért inkább a „történész” címszó, mitológiáját (1847—1861) pedig az „uralisztika” megjelölés alatt mutatom be.

Miként fentebb említettem, egyik tudományszaknak sem volt kifejezetten specialistája, a polihisztor alkaton belül is a néprajznak volt legkevésbé tudatos művelője, sőt, nem lévén még néprajz ekkoriban, teljesen ösztönösen, de jó szemmel, érzékkel, megfigyelő- és ítélőkészséggel megáldva néhány időálló téglával e tudomány magyarországi meghonosításához, megalapításához is hozzájárult.

Tálas István egyik nevezetes tanulmányában (1948) a magyar néprajztudomány első korszaka képviselőjeként említi, de teljesen külön értekezésben (1946) is méltatja egy Kállaynak tulajdonított 1823-ban kelt cikk alapján. Tálas nyomán Zsigmond Gábor is foglalkozik alakjával egy összefoglaló áttekintésben, s egy kifejezetten Kállayt értékelő írásban. Nyilván szintén Tálasit követve, Néprajzi Lexikonbeli cikkében Diószegi Vilmos is néprajzoscént tünteti fel ugyancsak az 1823-as értekezés alapján, amelyben, úgymond, „elsőként írta le a magyar külterjes mezőgazdasági rendszert, és nomád hagyomány-

ként magyarázta a szálláskertes,
→ *kétbeltelkű települési formát ...*”.
E rendkívül pozitív, Kállay nép-
rajzos működését elismerő (s rész-
leteiben is taglaló) közlemények
kapcsán jeleznem kell az egész
problémakör kiindulópontját il-
lető kételyemet. Tálasi István, mi-
ként 1946-os cikkében kifejti, a
Tudományos Gyűjtemény 1823-as
évfolyamában (3–39.) *Magyar ré-
giségek nyomozása* címen megjelent
K. J. szignó alatti közleményt
Kállay Ferencnek tulajdonítja a
következő indoklással: „Győrffy
György derítette fel, hogy a K. J.
jelzés, melyet több ízben használ,
vezetéknevének első és utolsó be-
tűjét tartalmazza, s irodalmi mun-

kái jegyzékének segítségével a szerző személyét kétségtelenül megállapította.” A magam részéről ezt az érvelést nem tartom meggyőzőnek. Ellenérveim: 1. Kállay életművének áttanulmányozásakor — máshol — ezzel a rövidítéssel nem találkoztam; 2. Írásai többségét teljes nevével tette közzé főként eleinte, később — inkább a kis közlemények alatt — a K. F.-et szerepeltette; 3. Ha 5 évvel korábban kisebb terjedelmű és jelentőségű tanulmányát teljes névvel írta alá, miért nem tette ezt ezúttal is, második számú műve kapcsán? Oka sem volt a rejtezésre, kezdő szerzők általában szívesen látják teljes nevüket nyomtatásban; 4. A

saját maga által összeállított életmű-bibliográfiákban sehol sem láttam nyomát e viszonylag terjedelmes írásnak; 5. 1823-ban még javában tartott erdélyi szolgálata, szabad idejében inkább a székelekről írandó könyve adatait gyűjtögethette, s aligha nyílt lehetősége az alföldi nomadizálás tanulmányozására, illetve annak oly részletkérdésekben való megvilágítására, amely helyszíni gyűjtést, megfigyelést is feltételez; 6. Nagyszámú későbbi munkáiban kevés nyomát látom az ebben az írásban tapasztalt, már-már speciális néprajzi ismereteknek, terminológiának.

Kizárni nem akarom e cikkel kapcsolatban Kállay szerzőségét,

csupán a szerzőségnek minden feltétel nélkül való elfogadását vélem meggondolandónak.

Tényleges debütálásnak (mint tudósnek, s szűkebben véve mint etnográfusnak) ekképp 1818-as közleménye tekinthető, amelyben — többek szerint — Pápay Sámuel székelyeket elmarasztaló vélekedését cáfolja. Pápay nevezetes 1808-as munkájában, magam, nyomát sem találtam az említett előítéleteknek, véleményem szerint valami más oka, előzménye lehetett Kállay szép és meggyőző fellépésének. Több mint húszoldalas írásában mint mintaszerű közösséget, erkölcsös, családszerető, tiszta, ép beszédű népcsoport-

tot, munkálkodónak, katonának egyaránt beváló, talpraesett, vendégszerető, vallásos, összetartó közösséget jellemzi a székelységet, amely olyan kiváló szellemeket adott a magyaroknak, amilyen Mikos Kelemen, Baróti Szabó Dávid, Mikó György.

Kállay Ferenc tudományos jelentkezését viszonylag késeinek tarthatjuk, hisz irománya közreadásakor már 28 esztendő. S mintha itt teljesen el is szakadt volna ifjúkora eszményeitől, olvasmányaitól, ezekhez mérten a téma is szokatlannak tűnhet. Kölcsey is más utat jár már, mégis: letagadhatatlan összetartozásuk (ha ezt maguk nem is gyanították)

a Kállay-életmű nemzeti múltat faggató ihletésében, illetve Kölcsey érlelődő programadó tanulmányában (*Nemzeti hagyományok*) valamiképp a közös diákkor eszményei, hangulatai rímelnek egymásra.

A neki tulajdonított 1823-as írást nem taglalom, mivel a néprajzi szakirodalom ennek tanulságait már kellőképp értékesítette, magam viszont — a már jelzett okokból — nehezen tudom beleilleszteni Kállayról kialakított képembe.

Miként 1818-as első jelentkezése sem vegytiszta néprajz (inkább népleírás, jellemzés) még kevésbé az 1829-ben közreadott

könyve a székelyekről. Behatóbban történeti munkái között ismertetem majd, itt csupán e munka néhány apró, de fontos (s ez ideig a szaktudomány által ki nem aknázott) néprajzi vonatkozására hívom fel a figyelmet.

A székelyek eredetéről szólva (s őket a hunok leszármazottjainak tartva) ír múltjukról, mindennapjaikról, amelyeket aligha csupán leírásokból ismerhetett (45—50.): „Régi szokásaikat már a székelyek is kezdik felejtani, kivált mióta a rendes katonaság köztök felállott . . . a' köz rendnél fennmaradt némely szokások, melyek nagy régiségre mutatnak. Ilyenek p. o. a székely kaláka . . . [mely] . . . kü-

lönkülönféle, p. o. arató, trágyázó, házépítő, szántó, takaró vagy gyűjtő kaláka, a fehér népeknél a fonó kaláka télen . . . Említést érdemelnek még a rodina, sírban lövöldözés, koszorú kapás, lófuttatás, gyűrűkapás . . . a székely fehérnépek lenből, kenderből, gypotból [pamut] szüntelen szőnek, fonnak, az általok fehérített vásznokból és gyolcsokból állják ki házi szükségüket, azokból ruházzák magokat. A Priscustól végre úgyneveztetett vékony fehér, hosszú darabú lengyolcsok, melyeket a hunnus fehérnépek fejeken viseltek, ma is másaikban megvannak a székely földön imitt amott p.o. Kézdi Vásárhelyen, hol a fe-

hérnépek fejeiken mást nem is láthatni . . .” — írja a nyilván általa is sokszor látott székely hagyományokról, szokásokról. Egyébként már itt észlelhető az a tudósi megközelítésmód, amely életműve egészét jellemzi majd: az írásos forrásokat elébe helyezi saját észrevételeinek, tapasztalatainak, a bámulatosan gazdag szakirodalmi hivatkozások úgyszólván elrejtik őt magát, az egyéni véleményt is formálni képes kutatót.

Első terjedelmes, önálló könyvként megjelent munkája ez a székelyeket tárgyaló mű, amely mintegy nyitánya nagyarányú munkásságának. A néprajzos bőven szemelgethetne e gazdag életmű-

ből a maga, illetve a magyar néprajzi tudománytörténet számára is érdekes és fontos adatokat, hivatkozásokat, egybegyűjtésük azonban még várat magára.

Nehéz feladatnak ígérkezik Kál-
layt történészként bemutatni. No-
ha számszerűen is lényegesen több
életművében a történelmi értekezés,
vonatkozás, olvasásuk nyomán
azonban hamar kiviláglik komp-
lex jellegük, többségük pl. eleve
őstörténeti témájú vagy ihletett-
ségű. Bámulatos olvasottsága, szak-
irodalomban való tájékozottsága,
jegyzeteinek bősége ezen a terü-
leten is szembetűnő, de az is ta-
pasztalható, hogy az áradó bőségű
források nehezen engedik kibonta-
kozni egyéniségét, túlságosan tisz-

teli mások véleményét. Rendkívül fontos azonban, hogy problémaérzékenységevel, sokoldalúságával jó irányt jelölt ki a magyar rég múlt, az előidők tanulmányozására, s példát mutatott több tudomány eredményeinek együttes felhasználására, a párhuzamos, egymást támogató munkálkodás lehetőségére. A néprajz mellett a régészet, főként azonban a nyelvészet eredményeit próbálta ilyenképp beépíteni kutatásaiba.

Első — s talán legjelesebb történeti munkája — a korábban többször is említett 1829-es székely tárgyú értekezése. A könyv kiadását a katonatársak, az erdélyi barátok, ismerősök előfizetései tették lehe-

tővé, elsősorban azonban báró Jósika János erdélyi „előlülő” a munka fő patrónusa. Alig érthető módon a székelyekről szóló gazdag szakirodalom éppúgy nem említi ezt az érdekes, adatgazdag munkát, miként a különféle összefoglaló igényű kézikönyvek s lexikonok sem. Pedig a kiadás éve korai, jóval megelőzi Orbán Balázst s más nevezetes székely tárgyú műveket. Ha az 1818-ban közölt első cikket beköszöntőnek, e könyvet alighanem búcsúnak, méghozzá méltó, szép búcsúnak tekinthetjük a másfél évtized alatt mégiscsak megkedvelt népcsoporttól és vidékétől. A könyv korábban készült el a nyomtatás dátumánál, erre vall

a mű végéhez csatolt kérelem:
„Hogy a' . . . Olvasó közönség a'
Könyv megjelenésére tovább ne
várakozzon, kéntelen vagyok azt
az Előfizető vagy tsak aláírt Urak'
Neveik nélkül közre botsátani . . .”

A Nagyenyeden publikált 292 la-
pos könyv 5 nagy szakaszban (I.
„A' székely nemzet' eredetéről;
II. A' székely nemzet' felosztása;
III. Székelyek' hadi-intézetjeik;
IV. Polgári intézetek; V. Székely
ispánok' és más tisztviselők lajst-
roma”) tárgyalja a székelység múlt-
ját s részben jelenét. Mégsem bizo-
nyult hát oly barbár, szánandó vi-
déknek Székelyföld, amilyennek
Kölcsey vélte, Kállaynak sem kel-
lett belefulladásnia a szellemi pos-

ványba, sőt, voltaképp itt érett valódi tudóssá.

Az összegyűjtött s logikus rendbe állított tényanyag mindenképp értékes, informál és eligazít az Erdély határain túl csak kevésbé ismert területről, s ha akad is benne a kor divatjának engedő fejtegetés (pl. az első fejezet a székelyek hun eredetéről, amelyet évekkel később a tudományban előlépő Kállay már nem vall teljes meggyőződéssel), a könyv további négy fejezete fontos forrása lehetett volna a későbbi kutatásoknak.

Úgy vélem, a hun származást illető fejtegetéseit mellőzhetem csakúgy, miként az utalásokat a

magyaroknak már ekkor és itt felvetett kettős (sőt hármas!) honfoglalására; s a sok vitára alkalmat adó felvetések helyett néhány olyan észrevételénél, adatközlésénél időzőm el, amelyek a megírás korát és körülményeit tekintve — legalább utólag — méltánylást érdemelnek. A „székelyek és a moldvai magyarok”-ról szólva megállapítja: „Csak egy pillanattal fussuk végig azon sok magyar falukat, melyek Moldvában, Besarábiában vagynak, ’s megfogjuk győzni magunkat, hogy sok Atyámfijai laktak ott hajdanában . . . (60.); Bukovinában hasonlóképpen találhatunk [!] több magyar familiák . . . Hogy a’

moldvai és bessarabiai magyaroknak is nagyobb részek székelytelepedés, kétséget se szenved, ha meggondoljuk 1-ször, hogy a' székelyek mái napig szakadatlan egyben költetésben vagynak a belső országi atyafiakkal, és sokan, kiknek eleji belső háborúk, éhség, elszegényedés, vagy más okok miatt oda vették magokat, visszatértek, s térnek ma is, kik közül némelyek vagy egyezés vagy per mellett *visszakapták az én időmben* [az én kiemelésem — D. P.] is jószágbeli részeiket az atyafiaktól... De a székelyföld szomszédságában Moldva szélén lakó magyarokról Hersában, Gorzafalván, Sófalván, Oknán stb. ezt nem

merem állítani, mint hogy bizonyos, hogy mind a kuruc háború alatt, mind a székely katonaság felállítása alkalmával sok széke-lyek vonták ezen határszélekre el magokat, sőt *a' legújabb időkben is a' nagy éhség békövetkezvén 1816-ban* [az én kiemelésem — D. P.] messzebb székekből is kivándor-
lottak Moldvába 's Bukoviná-
ba . . .” (63.)

A két kiemelt rész a székelyek s csángók történetét tárgyaló Kál-
lay saját megállapítása, tapaszta-
lata. Kevesen gondoltak eddig ar-
ra, hogy a több tudomány terüle-
tén úttörő Kállay Bukovinában s
Moldvában is a legelső magyar-
országi kutatók egyike (Gegő és

Jerney előtt), akinek hivatalos minőségében is be kellett járnia a teljes székely területet — egészen Csöbörcsökig. Élményeit hivalkodás nélkül, igen szerényen (s ezért alig észrevehetően) építette be tudományos munkáiba.

Az egész műben következetesen érvényesíti a hun teóriát, Attila idejéből eredezteti a székely élet számos jelenségét, a társadalmi, gazdasági, kulturális hagyományokat, az újabb korokhoz közeledve pedig az ismert forrásoknak ad elsőbbséget viszonylag ritkán említve kevésbé tekintélyes helyi dokumentumokat, illetve egyéni véleményt. Ezek ugyan mostanság triviálisnak számítanak, a széke-

lyekkel kapcsolatos magyar nyelvű történeti szakirodalomban azonban alighanem korai, s ezért is figyelemre méltó megállapítások. Csupán ízelítőül néhány idézet: „A' székelység legrégibb időktől fogva katonai nemzet, vagyis hadi nép volt, neve, birtokainak fekvése a határ széleken, törvényei és a' historia ezt bizonyossá teszik . . . (82.) A' tiszti hivatalok csak érdem' és nagyobb tekintet' pólcai voltak, a népnek minden tagjai egyenlő szabadsággal és törvénnyel éltek, közdolgokról együtt tanácskoztak . . . (92.) A' nemzetiségek' összesereglésének két célja volt, t.i. *háborúra való menés*, melynél fogva a' fegyvert viselők nem-

zetség és ág szerint számba vétettek, bizonyos osztályokban tulajdon vezérek alá rendeltettek, s hadi állásaik meghatározottak: másik célja volt, a' háború elfolyta után polgári belső intézeteiknek elrendelése . . . (144.) Később időkben is, úgymint 1614, 1627, 1635, 1647, 1669, 1684-dik esztendőkhöz tartatván a' széke-lyek közt lustra, azt kétféleképpen lehet megtekinteni, úgymint békességes és háborús időkben . . .” (147.)

Az V. Szakaszban közölt lajstromának fontosságát ő maga így indokolja: „. . . nyomtatásban eddigelé ily tökéletes formában sem jelent meg Évszám szerint 1220-

tól elkezdve, mert feljebb nem nyomozhattam, ezek voltak a szé-
kely ispánok . . . (204.)”

A tisztek lajstromára vonatko-
zólag írja: „Amit adok . . ., csak
töredék, de hasznos töredék, me-
lyet idővel bővíteni lehet; megem-
lítvén utoljára azt is, hogy a’
XVIII-dik századra szántszándék-
kal nem mentem által, mivel az
abban történt dolgok és változá-
sok a Székelyföldön ugyanis inkább
esmereteseek, és könyvem céljára
sem tartoznak . . . ”(218.)

Úgy vélem, hogy Kállaynak
ez a munkája is jóval több figyel-
met és megbecsülést érdemelne,
mint amennyiben ez ideig része-
sült.

E leginkább történeti jellegű munkáját követő számos további, címe szerint is legalább tucatnyi ide vonható vagy itt is tárgyalható tanulmánya már komplexebb szemléletű, esetenként másképp is kategorizálható, értékelhető. *A' magyar nemzetiségről* immár Pesten, 1836-ban kiadott (Jankovich Miklósnak ajánlott) 96 lapos könyvecskében már szabadabban, szubjektívebb szemlélettel ír, tekintti át a magyar történelmet: „Ritka jelenet az a történetekben, hogy egy őshonjából messzi szakadt nemzet szerencsésen és soká megvív hasson az új éghajlat, szomszédság, természet' és mesterségi akadályokkal, melyek nemzeti sa-

játságait, úgymint a' vértiszta le-
származást, nyelvet és constitutiót
— ezen bástya védfalait a' nem-
zeti állandóságnak — vég elenyé-
szettel fenyegették mindenha . . .”

(7.)

„Magában már nemzetünknek
hadi tettei, tiszta vallások, jó er-
kölcsök arra mutatnak, hogy szűk
és szegény nyelvvel nem jöttek ők
ki Ázsiából, 's nem talál rájuk
semmiképpen az, a'mit Tacitus a'
Finnusokról mond . . .” (59.)

„Megvallom, mindig bizonyos
bágyadtság foglalta el lelkemet, va-
lahányszor olvasnom kellett né-
mely írókban, hogy Ázsiából ki-
vetődött Magyarjaink csak halász-
ni és vadászni tudtak, szántást, ve-

tést, kézi mesterségeket, csinos városi életet, szóval szelidebb szokást azután tanultak, hogy keresztyénekké lettek, amit leginkább a' német és szláv nyelvekből átkölcsönzött szók bővségéből kívánnak bizonyítani . . .” (60.)

A történeti áttekintésben részletebben is szól szokásokról (tűzjeladás, tiszték pajzsra emelése, tetemrehívás, a fehér mint a gyász színe), távoli párhuzamokat és analógiákat is emleget, s mint a néhány kiragadott idézetből is látható, nem éppen elfogultságmentesen értékeli a magyarság múltját. Igaz, hogy ismereteit is fáradhatatlanul gyarapítja, s egyre többet foglalkozik az őshaza, ősi mű-

veltség, ősvallás kérdéseivel, családtörténettel, illetve a magyar föld különféle régészeti emlékeivel. Érdeklődésének alakulását, irányát néhány további mondatával próbálom meg illusztrálni: „Mindent összevéve bizonyosan csak annyit állíthatni a' magyarokról, hogy ők Uralban északi Jugriában laktak . . . , ha a' *tschud* népfajokról szóló adatokat és emlékeket már összegyűjtve bírnók, 's egyszersmind az újabb finn literatúrával el látva lennénk . . .” — írja Levédiáról szólva 1840-ben (349.)

Önmagukért szólnak előadás-címei is (*A' Frangepan nemzetségről, 's ennek eredetéről* — 1841; *Az*

Erdélyben, Orbaj székben legújabbantalt aranyművekről” ; Mithra tiszteletéről s Mithra emlékekről magyar korban — 1840, stb.).

Olvasottságának, tájékozottságának növekedése kevésbé befolyásolja elfogultságát, s míg egy oldalról megbízhatóan és pontosan informál a magyar történelem egyes kérdéseiről, más oldalról a megismert adatok sokasága óvatosságát nem fokozza, inkább csökkenti.

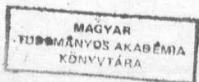
Történeti működésének kurtára fogott summázása is azt igazolja, amit néprajzi megnyilatkozásairól állítottam: az előtanulmányok sokaságának, könyveinek, cikkeinek tendenciája (függetlenül a kiin-

dulóponttól, amely tehát lehet néprajzi, történeti, később egyre inkább nyelvészeti, mitológiai, illetve régészeti, folklorisztikai — mindez napi politikával, publicisztikával is összekötve) őstörténeti (a magyarság eredete felderítésének szándékával), s ehhez kapcsolódóan vallástörténeti (a magyarság ún. ősvallásának feltárása igényével).

EGYÉB TEVÉKENYSÉGE

Csupán egy rövidke fejezetben, a nem túl szerencsés „egyéb” címszó alatt összefoglalva nyílik mód Kállay már említett, illetve a következőkben részletesebben kifejtendő fő témái mellett folytatott más jellegű, természetű tevékenységének bemutatására, többször is jelzett polihisztorságának, valóban szerteágazó érdeklődésének jellemzésére. A szűkszavúságot e tekintetben az a körülmény indokolja, hogy az utóbbi években, évtizedekben épp a politikusi, publicista, filozófus Kállayra fordító-

dott nagyobb figyelem több szakterület művelői részéről.

Elsődleges és sokat idézett forrása ilyképp pl. az irodalomtörtetnek. Kölcsey iskolatársaként közreadott kis alakú kötetére (levelezésük anyagára) gyakran és szívesen hivatkoznak a szakemberek, szinte minden betűjét kiaknázza pl. Szauder József többször is szóba került munkája.

A magyar színjátszásról és színházról 1834-ben megjelentetett 32 lapos „felelete” (voltaképp terve-zete) méltán részesült jutalomban, talpraesett fejtegetései, ötletei, józansága napjainkban is példaadó, mi több: ismét aktuális. A kérdést európai összefüggéseiben vizsgál-

ja, figyelme a színházépítés, a színműírás, a színészek képzése, a közönség nevelése kérdésén túl az alapfeltételt jelentő anyagiakra is kiterjed. Jellemezze néhány kiragadott mondata: „Senki sem fogja tagadni, hogy a' színészi társaságok' elszaporodásával a' magyar szellem erkölcsi tekintetben is intensive nevededett...” (10.) „Nem jött el az idő még, valami pompás épületről, királyi gazdag díszítményekről, erős muzsikai karról, jól fizetett operistákról, számukban is tömött személyzetről gondolkodnunk...” (12.). „Hogy Budapesten állandó magyar játékszín legyen, az a' nemzet' szerfeletti megerőltetése nél-

kül is kivihető . . .” (13.) „Első út a' város felszólítása, második a' magyarság megrovása, harmadik az *actiók útja*, vagy is a' kereskedési mód . . .” (20.) Mint követendő példáról szeretettel emlékezik meg erdélyi életének szép élményéről, a kolozsvári színjátszásról.

Filozófiai s szociológiai érdeklődése oly tág körű, hogy nem véletlenül gyanítják benne (Lukácsy Sándor, Pándi Pál) Engels „első magyar olvasóját”, bár az „angliai dolgozó néposztályról” írt 1847-es cikkét csak K. F.-ként jegyzi (*tehát nem K. J.-ként — D. P.*), s a fórum is meggondolkodtató, ugyanis a klerikálisnak, reakciónak minősített Nemzeti Új-

ságban. „K. F. ismertetése — vélekedik Pándi — következetesen elkerüli Engels fejtegetéseinek politikai mozzanatait, csak a tényanyagra szorítkozik, illetve az angliai helyzet jellemzőire . . . Ez az ismertetés a reformkori sajtó legeszméletőbb cikkei közé tartozik a korabeli munkáskérdésről . . . Íme, így »vonul be« Engels Magyarországra — a konzervatív sajtó segítségével . . .” (238—239.)

Ekkor azonban már rég megírta több vitatható (s főként újabban vitatott) munkáját, cikkét. Ezek közül talán a más vonatkozásban már említett, s részben ismertetett, *A' magyar nemzetiségről*

szóló 1836-os történeti, történet-filozófiai írás a legjellemzőbb, amely egyben magyarázata, foglalata az ifjú és az öreg, tehát lelke mélyén nem vagy csak alig változó Kállay nézeteinek, tevékenységét átfogó tudományos alapállásának: „Az emberiség’ történeteit három fő momentum alá lehet ’s kell húzni, úgymint a’ mythus, rege és historia’ momentuma alá: kölcsönösen váltja egyik a’ más fel...” (13.) „A’ magunk megbecsülése első lépés a’ további haladásra, és mivel a’ türelmetlenség mindenkor vadság és gyávaság’ bélyege volt . . . , miért a’ hitvány görög nemzetet nagygyá nevelték írói, midőn a’ nagy számú nem-

zetből alig válhattak ki némellyek írói pályára . . .”

A korábbi citátumok s az itt idézettek után érthető, hogy nem osztja a liberális, Nyugat-barát Wesselényi számos nézetét, s a neves politikusnak egyebek mellett a pánszláv veszélytől óvó *Szózatát* is elutasítja 1843-ban közzétett 38 lapos „kritikai bírálata”-ban. A latinos civilizációnak nem csupán áldásait veszi észre tehát, s a kétségtelenül reakciós Oroszország törekvései közt azt is észlelte, hogy megkezdte nemzetiségei iskoláztatását, s ebből Ázsia sem maradt ki. Szemben Wesselényivel viszont (saját személyes megfigyeléseire, emlékeire hagyatkozva) az erdély-

lyi magyarságot fenyegető román veszélyre is figyelmeztet, nem elbagatellizálva gyors térhódításukat.

Ha az említettek mellett harmadik írásaként az 1847-ben több folytatásban közzétett *Zsidó ügy* című, K. F. jelzés alatt megjelent cikksorozatra is hivatkozom, jogosultnak mutatkozik valamiféle kedvezőtlen, reakciós változást, fordulatot kimutatni életművében. Engels első magyarországi propagátorából így válhat *A hagyományos konzervativizmus továbbélése* című tanulmány főhősevé (Dénes István Zoltán). Szaunder erről a következőképp vélekedik: „Az 1840-es évek elején

következtetett be változás politikai felfogásában. A jogász és östörténetskutató a régi alkotmány és a monarchia védelmére kelt, Porosz- és Oroszország iránti vonzalmakkal cserélte fel egykor francia orientációját . . . [De! — D. P.] Konzervatív politikai álláspontja abban sem akadályozta meg, hogy az 1848-as országos haditanács munkájában őrnagyi ranggal részt ne vegyen . . .” (10—11.).

Dénes István Zoltán viszont nem differenciál, s az életmű igazán jelentős alkotásait mellőzve, a több évtizedes nagy ívet figyelmen kívül hagyva, főként a Nemzeti Újság-beli 1845—1847-es pub-

licisztikája alapján nyilvánít véleményt, illetve ítélt: „Kállay Ferenc a Konzervatív Párt politikája mellett s a liberális reformellenzék ellen mozgósította nem átlagos olvasmányismereteit és ezek felhasználása segítségével belső meggyőződéstől fűtött, szenvedélyesen kifejtett, nagy munkabírással érvényesített — erdélyi hadbírói élményeiből és feltehetően merev személységéből táplálkozó s a hirtelen az ország középpontjába került peremvidéki magyar szellemi elégtételkeresésének indulatával felerősített — »feudális antikapitalista« képet rajzolt a polgárosodás vívmányairól, gyengéiről és hazai távlatairól . . .” (300.) Ehhez

csak annyit: a „peremvidéki ember” a jelzett időben már épp tizenötödik éve élt Pesten.

A „változásra” tehát Szauder sem talál igazán meggyőző magyarázatot, még kevésbé Dénes István Zoltán, az igazsághoz Várkonyi Ágnes jut viszonylag a legközelebb: „Jó módszer, helyes meglátások és tévedések jellemzik munkásságát. Nem árt megjegyeznünk filozófiai felkészültségét. De elméleti munkásságának visszája is van...” (II. 146—147.) Nos, ez a megállapítás a teljes életműre kiterjesztve is igaz, nevezetesebb szakmunkáira csakúgy, mint tevékenységének erre az „egyéb” (további részletezést, illetve feltáró

munkát is megérdemlő), a feltüntetettnél sokkal kiterjedtebb, sokszínűbb területére.

URALISZTIKAI MUNKÁSSÁGA

TUDOMÁNYTÖRTÉNETI MUNKÁI

Kállay Ferenc minden kétségen felül egyike a magyar nyelvű uralisztika megteremtőinek, s e komplex tudományszak első jelentős magyar művelője.

Életműve és tevékenysége a hazai uralisztika tudománytörténetében nem intézhető el egy félmondattal, a múlt és a források alapos tanulmányozásával mindenképp indokolt ebben a tudományban is a korszakok, a szereplők és a minősítések felülvizsgálata és újrarendezése.

Az uralisztika tudományát nemzetközi és nemzeti igény hívta élet-

re (kik is ezek a *csúdok*? mi a kö-
zük egymáshoz?), létrehozásában
ott munkált az őstörténet és az
ősműveltség iránt támadt friss és
komoly érdeklődés, s noha a meg-
fejtés kulcsának a nyelvtudomány
(az összehasonlító nyelvtudomány)
bizonyult, a szakma legjobb periódusaiban és képviselőiben később
is megőrizte komplex szemléletét.

A magyar uralisztika még meg
nem írt s végig nem gondolt történetét vázlatok helyettesítik nemzedékről nemzedékre örökített mentalitással, értékítélettel, illetve egy-egy kismonográfia valamely kiemelkedő alakjáról.

A Sajnovics—Gyarmathi—Reguly-sor semmiképp sem helyt-

álló, s ha már egyáltalán nem lehetséges Gyarmathi után a finnugor rokonságot korszerűtlenül értelmező Révait vagy Verseghyt beiktatni, az említést feltétlenül megérdemelné a témát magyarul meglepő szakszerűséggel népszerűsítő Sándor István, a sort és a periódust pedig mindenképp Kállay zárja, aki két önálló könyvben s számos cikkben honosítja meg hazájában és anyanyelvén — a kor legaktuálisabb nemzetközi szakirodalmát is felhasználva — az eladdig kellő súllyal, elismert fórumon csak latinul kifejtett uralisztikai ismereteket.

Regulyval feltétlenül új korszak kezdődik az uralisztikában,

módszerben is, szemléletben is. Az ő friss, hiteles gyűjtései nélkül elképzelhetetlen a későbbi magyar uralisztika, Hunfalvy és Budenz tevékenysége és karrierje.

Kállay ugyanakkor nem csupán összegezi kora eredményeit, hidat is jelent két korszak és nemzedék között, ő írja az első hiteles életrajzot Gyarmathiról, támogatja Regulyt s tudósít útjáról, és szemhatárán eléggé nem helyeselhetően ott sejlenek a keleti perspektívák is. Németh Gyula írja: „... a tudomány ott kezdődik, ahol... egy tudományszerető ember eddig meg nem oldott problémák megoldásán fáradozik. Ebben az irányban halad már Kál-

lay Ferencnek és Jerney Jánosnak több cikke a Tudománytárban és az Értekezésekben . . . Kállay és Jerney még nem mozognak biztos tudományos alapon, de néhol már közel járnak az igazsághoz, nyomatékosan mutatnak rá egy-egy fontos szempontra, sőt megesk, hogy maradandó értékű kutatást végeznek . . .”

Természetesen ő sem képzett nyelvész (Sajnovicstól Budenzig bezárólag egyetlen magyar uralistának sincs filológus diplomája), szintén önképzés és olvasás útján jutott el — elsősorban történeti és őstörténeti érdeklődéstől vezetve — az uralisztikáig, a nyelvészeti szakmunkák áttanulmá-

nyozásáig. Rendkívüli lelkiismeretességét és alaposágát igazolja, hogy a korában hozzáférhető legteljesebb szakirodalmat is (beleértve a frisset, pl. Castrén munkáit) ismerte és feldolgozta. Persze mindettől nem vált szaknyelvészé, s összegzéseiben, elemzéseiben nem csak a helytálló tanítások kaptak helyt, tudat alatt bizonyára hatott rá ifjúkora romantikus gondolkodásmódja is (voltaképpen Horvát Istvánnak és körének tanítása, munkássága). Mindennek következményeként sohasem tudott elszakadni az eklektikus, impresszionisztikus, irracionális etimologizálástól, a nyelvtudománynak az amatőrök számára mindmáig leg-

veszélyesebb, de legvonzóbb kísértésétől. Vitathatatlan, hogy ez csökkenti munkássága értékét, s éppen ez a délibábos etimologizálási hajlama teszi szánalmassá, tragikus hanyatlásnak tarthatóvá életének utolsó periódusát, a szabadságharc utáni évek nyelvészeti megnyilatkozásait. Itt és ekkor körözi le őt a jószemű és korszerűbb tudású Hunfalvy, aki Toldy nyomatékos segítségével, a beteg és munkaképtelen Reguly anyagának felhasználásával valósággal megsemmisíti az *elme* szó etimológiájába belegabalyodott, illetve ebben megrekedt Kállayt, s teljesen semmibe véve legalább két évtizedes fontos, hasznos uralisz-

tikai munkásságát — magát nyilvánítja, nyilváníttatja a magyarországi uráli kutatások tényleges megteremtőjévé.

Uralisztikai stúdiumainak kezdeteiről nincsenek információim. Feltehető, hogy Sajnovics és Gyarmathi nevét már debreceni diák korában ismerte, esetleg művüket is olvasta. Ismerve Kazinczy és Kölcsey elutasító álláspontját a finnugor rokonság kérdésében, kevésbé valószínű, hogy a hatásuk alatt tevékenykedő Kállay már ifjúkorában elfogadta volna a helyes tanítást. Ha valóban ő írta volna a Tálasi Istvántól és Győrffy Györgytől neki tulajdonított 1823-as néprajzi-őstörténeti cikket (a

szerzőséget vitathatónak tartom, lásd fentebb), nem lehetne tagadni, hogy ekkor már birtokában volt bizonyos uralisztikai ismereteknek. Valószínűbbnek vélem azonban, hogy a székekkel kapcsolatos mélyülő érdeklődés, illetve a Kőrösi Csoma Sándor és Gyarmathi Sámuel köreivel való bizonyosnak vélhető ismeretsége, kapcsolatai is fokozottabban az őstörténet és a nyelvrokonság kérdései felé fordították figyelmét. Leghamarabb a húszas évektől, illetve ezek közepétől, s ekkortól már megszakítás nélkül — haláláig.

A tudománytörténet témakörébe vágó tevékenységéből legalább

az említést feltétlenül megérdemli két emlékbeszéde az Akadémián Köteles Sámuel és Görög Demeter felett, amelyek a maguk nemében, műfajában szintén az elsők közé tartoztak az elhangzás színhelyén. Semmiképp sem elhanyagolható személyes mozzanatuk: mindkét elhalt kötődött Erdélyhez, Görög Demeter pl. hathatósan támogatta Gyarmathit.

Témánk szempontjából lényegesebbnek azonban a Gyarmathival, Kőrösivel és Regulyval kapcsolatos írásai. Szabó T. Attila írja: „Az időben első életrajz és méltatás már Gyarmathi halála után két évvel, 1832-ben megjelent Kállay Ferenc tollából... Ezt az

aránylag terjedelmes életrajzi vázlatot különlegesen értékesé teszi a mai kutató számára az, hogy Kállay még használhatta Gyarmathinak azt a naplóját, pontosabban az ún. Napló-Lajstromát, amely azóta elkallódott, vagy legjobb esetben valahol lappang. A Lajstromnak Kállay megemlékezésébe belefoglalt anyagából való életrajzi adalékok, rövidebb-terjedelmesebb idézetek olyan értesüléseket őriztek meg számunkra, amelyekre más forrásból ma már nem tehetnénk szert . . .” (178 — 179.)

A több mint tízlapos megemlékezés Kállay lendületes, színes írásai közé tartozik, pontosan és jól látja tisztelt, idős erdélyi kollégájá-

nak helyét a magyar és az európai tudományban: „Gyarmathi azon derék hazafiak' számok közzé tartozik, kik mint *Páriz-Pápai*, *Fogarasi*, *Uri*, *Gellei* a' Magyar nemzetnek külföldön tudománnyok által ékességére váltak . . . Második könyve: *Affinitas* . . . 1799, Göttingában laktában készült, melyre Büttnerrel való barátságos esmeretsége, és a' köztök váltva folyt beszélgetések szolgáltak indító okul . . .; de főképpen Schlöttzer és a' helybéli gazdag könyvtár nyitották fel előtte a' segéd kútfőket a' különb-különbféle nyelvek' összehasonlítására . . . Az *Affinitas* című könyve Gyarmathinak Európában hírt nevet szerzett . . .

Dobrowszky a jenai tudományos újságban fel vett recenziót a könyvre (1788. n° 214) . . . Petersburgban is rövid idő alatt esmeretes lett munkája által Gyarmathi . . .”

Tudománytörténeti munkái közül minden bizonnyal ez a legfontosabb és leggyakrabban idézett mű. Regulyról viszont többször is ír, tájékoztat. Egy nagyreményű tudós kezdeti pályaszakaszáról lévén szó, róla nem adhatott, rajzolhatott még olyan részletes, alapos portrét, mint Gyarmathiról. Sajnos, nem sikerült a szakirodalomban feltüntetett valamennyi Regulyról szóló írását megtekintennem, illetve ezek némelyikének nem Kállay (akinek korábban tu-

lajdonították), hanem pl. Baer a szerzője (így a Világ c. lap 1843-as évfolyama 4., 5., 6., 7. számában) vagy a jelzett cikk nem Regulyról szól (ugyanitt a 3., 4. számában).

Egy rövid idézet sokat elárul Kállay önzetlenségéről, igaz bizakodásáról ifjú pályatársa boldogulásában, a reményről, hogy Reguly útja eredménnyel jár. 1844-ben kelt tudósítása *Finn—magyar nyelv* című könyvével közel egy időben jelent meg, s nyoma sincs benne a féltékenységnek, a félelemnek, hogy az ő munkáját netán feledtetik, jelentéktelenné teszék Reguly felfedezései. Inkább biztat, lelkesít — s korrektül tájé-

koztat: „A pétervári académia folyó évi bulletinjének zodik száma közli utazónk levelét Baer académiái taghoz, Wsewobodo Blagodatskoból irtat (januar 12. 1844), mellynek tartalma elég érdekes a magyar nyelveni közzétételre is, mivel az egy részről a magyar académiához írt leveléhez kellő pótlékul szolgál, más részről reményleni hagy bennünket a Klaproth, Rask, Arndt s más tudósok által megkezdett finn—magyar nyelvbeli vizsgálatok s nyomozások általa teljes befejezését láthatni . . .” S a bemutatott levélhez a következőket fűzi: „Eddig utazónk! hozza őt az Isten hozzánk békével vissza, hogy fáradalmas kuta-

tásainak szellemi gyümölcseit minél előbb élvezhessük. — Azoknak kedvéért, kiket a finn—magyar nyelvügy érdekel megjegyzem még, hogy finn születésű tudós Castrén urat is csak mostanában küldé a pétervári académia utazásra, hogy felső Sibériát bejárván — a samojéd és osztyák népfajokról ethnographico lingvisticai ismertetéseket adjon. Sjögren készíti el számára az utazási és nyomozási tervet . . . útjára három ezer rubelt ezüstben szánt az academia, melly summát Sjögren három évi ott tartózkodására elegendőnek vélt.”

Finn—magyar nyelv című könyvét is részben Reguly ihlethette:

„E’ jelen könyvre Reguli utazása a’ lapp ’s finnföldekre adott okot . . . azon czéllal, hogy ifjaink összes képben találják mind azt itt fel, a’ mi a’ tárgy tudományos előbbrevitelére nélkülözhetetlen; ’s megtudhassák, minő segédkútfők hiányával vagyunk még, mellyeket ők idővel magoknak megszerezhetnek, és ha majd Reguli szerencsésen visszatér, lássa ő is, mit és mennyit tehettek honfitársai a’ nagy célra, kiigazíthassa ’s bővíthesse az itt letett nézeteket, mellyeknek érdekessége felett most szót váltani az író szerény tiszte körét túlhaladná. Szükség még azt is megjegyezni, hogy a’ könyv mindjárt Reguli elutazása után ké-

szült [tehát 1839 után! — D. P.], azóta kéziratban hevert, két első része Bonne városban a' német philologiai egyesületnek ismeretes aggastyán tudósunk királyi tanácsos Schedius Lajos úr által be is volt mutatva, a' magyar academia üléseiben pedig szinte némelly czikkek felolvastattak."

Az idézet önmagáért beszél, Kállay már akkor képzett finnugrista (akit e minőségében is ismernek már itthon is, külföldön is), mikor maga Reguly feltehetően nem is sejti még, hogy máig sem tisztázott, váratlan elhatározása nyomán rövid időn belül ő lesz majd e tudomány új, fényes csilaga. A kitűnő könyv túlnyomó

hányada minden bizonnyal már 1840-ben készen állhatott, hisz — mint köztudott — Reguly 1839-ben kezdte meg nagy északi utazását, amelynek első állomásai: Stockholm, Helsingfors.

Vajon van-e Kállay terjedelmes életművében egyebütt is utalás a nagyrabecsült fiatal tudósra? Nyomozásaim eddig nem jártak eredménnyel. A későbbi finnugor tárgyú cikkekben, írásokban érdeemes szó nem esik már Regulyról, akivel pedig 1849 után úgy is mint akademikustársával, az akadémiai ülések látogatójával, személyesen is ismeretséget köthetett, gyakran találkozhatott, s mindkettejüket érdeklő kérdésekben eszmét is cse-

rélhetett. Nagy kár, hogy a személyes természetű megjegyzések száma hagyatékukban igen csekély. Csupán az Akadémia szűkszavú jegyzőkönyvei tanúsítják, ki mindenki találkozott, tanácskozott egymással a tudományos intézmény falai között, a levelezések, naplók, visszaemlékezések utalásai roppant szerények. A szabadságharc idején hazatérő nagybeteg Reguly nyilván nem sok figyelmet fordított az akkorra már amúgy is meghaladott Kállayra és munkásságára, szakmailag Toldy majd Hunfalvy vonták köreikbe.

Kállay pozitív szerepét a finn-ugor kutatások kibontakoztatásában s Reguly támogatásában maga

Toldy is elismeri, az 1850-ben, máig sem tisztázott körülmények között közzétett Reguly-Albumban. „Itt említendő — írja — Kállay Ferenc magyar akadémikusnak ide vágó munkálkodása is. E szorgalmatos nyelv- és történetbúvár már 1839 és 40-ben értekezett ismételve és bővebben nemzetünk régi lakairól, s azokat Hammerrel egyezőleg a volgai finnek földeire és Müller Ferdinánddal Jugriába tevén, e kérdést a földirati nevek gondos hasonlításával derítette fel. Utóbb Reguly vállalata, melyet kevés hazai tudós üdvözlött tisztább örömmel, mint ő, arra bírta, hogy általánosb figyelem és részvét ger-

jesztésére mind azt, mi e kérdés körül nyelvészi, néprajzi s történeti tekintetben történt, összeállítá, e vázlatait részint a magyar akademia üléseiben terjeszté elő, részint a német philologusok bonni gyűlésének mutattatá be, s utóbb »Finn—magyar nyelv« helytelen cím alatt egy egészné összesítve 1844-ben közre is bocsátá. Ugyanez évben Degérando, kit több tekintetben számítunk a mieink közé, lépvén fel a finn rokonság ellen, szinte Kállay vette ezt védelmébe, s a ragyogó, de erőtlen fegyverrel megtámadt ügyet szerencsésen védte . . .” (383—384.) Véleményem szerint ez éppenséggel nem kevés, s jóval több, mint

puszta előzmény. S hogy helytelen lenne a cím? Sokadmagával együtt még maga Budenz sem jelölte helyesen, érvényesen a ma finnugornak vagy urálinak elfogadott népcsoport nevét.

Mindenképp itt említendő Körösi Csoma Sándorral kapcsolatos — szintén kevésbé ismert — tevékenysége. E tárgyban is akad tévesen neki tulajdonított cikk, s ez történetesen azonos a Regulyról szóló — fentebb jelzett — írással. A Világ című lap 1843-as évfolyamában az említett számokban Baer szentpétervári tudós ismeretetésének magyar fordítása olvasható a következő cím alatt: *Körösi Csoma és Reguly Antal: Óseik ere-*

deti lakhelyét kutató magyarok. Érdemes lenne tisztázni, nem ez a cikk vetette-e meg az alapját e két oly különböző habitusú, célú és sorsú tudós később többször is tapasztalható együttszerepeltetésének, szépirodalmi egybeolvasztásának (pl. Jókainál).

Kétségtelenül Kállay a szerzője azonban egy másik s korábbi cikknek ugyancsak a Világban (1842. 10.), tárcáját *Igazítások és kérelem Körösi Csoma Sándort — 's a magyar őslakot illetőleg* címen tette közzé. Mivel ez több fontos — a cikk címén messze túlmutató információit is tartalmaz — a részletesebb figyelmet is megérdemli: „Hegedüs Sámuel tisztelt bará-

tóm, kivel még Erdélyben lak-
tomban a kölcsönös tisztelet 's
barátság kellemes viszonyba ho-
zott, jeles ismertetést ad Csoma
Sándor tudományos kifejlődésé-
ről, melly az általam adott élet-
rajza hiányait kipótolja. L. Köz-
hasznú Esmeretek tárát K. betű-
ben. [Ezek szerint Kállaytól való
a legelső magyar nyelvű lexikon-
cikk is Kőrösiről! — D. P.] Midőn
Kőrösi nevét halljuk igen termé-
szetes, hogy a historicus fejében
mindjárt felvillan a magyarok ős-
lakáról gondolat: mert ő éppen
annak kikutatását tűzé ki úti
célul . . . Hegedüs Sámuel tisztelt
barátom hazafiúi szavának egyik
pontja Kőrösink célirányos útját

védi, mellyen boldogult volna is, ha őt a chinai-elzárttság az odábbhatástól China határába el nem tiltja vala. E nézetben osztozom én is, de csak feltételesen. Úgy-mint:

a) Historiai bizonyítványok tovább a Volgaföldnél, honnan őseink kiindultak, nem vezetnek; azok mellett az Uralföldet át semmi esetre nem hághatjuk . . .

b) A Volga—Ogorok, vagy Ugrok (Finn—Ugor), 's a turfáni Turk-ujgurok egysége még csak amúgy tűrhető hypothesisre sem minősítettett; a finn és a turk nyelv dialectek összehasonlítása e célra kedvezőleg nem mutatkozik . . .

c) A hunn—magyar rokonítás ellen (jóllehet egykor magam is e nézetet pártoltam) hat fő erősséget fejtettem ki említett könyvemben, melyeket itt elősorolnán a lap célja is volna . . . . . csak azon jegyzést teszem még tisztelt barátom (Hegedüs Sámuel) útmutatására, hogy magyar historiai tekintetben az urali utazás sokkal fontosabb, mint a közép-ázsiai . . . Legfontosabbak lehetnek magyar historiai szempontból az Altai hegyek északi ágazatai Siberia felé . . .” (S itt megemlíti néhány akkor és ott még létező szamojéd népet, pl. a motoriakat.)

E rövid kivonatnak úgyszólván minden állítása ül, ma is érvényes,

megfogalmazásában is szakszerű és talpraesett. Tapasztalható, hogy Kállay, miközben nagyra értékeli Kőrösi vállalkozását, helyesen ítéli meg ennek a magyar őstörténet szempontjából elhibázott irányát is. Jól látja az elvégzendő feladatokat, ezekben az uralisztika meghatározó fontosságát, s legelsőként hangoztatja a szamojedisztikai bűvárlatok szükségességét. Mindez, persze, nem jelenti elfordulását a keleti tanulmányoktól, de éppen ekkor, ezekben az években — talán tudományos pályája csúcán — még helyesen mérlegel, s önállóbb a kérdések megítélésében, mint korábbi vagy későbbi munkáiban, megnyilatkozásaiban.

AZ URÁLI NÉPNEK ÉS NYELVEK
ISMERTETŐJE

Ebben az alcímben szándékosan nincs ott a nyelvészet vagy a nyelvhasználtat szó. Az ok: Kállaynak legfőképpen a nyelvhasználtó munkásságát mutatja be s értékeli — lényegében ma is érvényesen — Kevé Mária többször is emlegetett kitűnő tanulmánya. Ezen a területen, számos elismerő megállapítás ellenére, végül is elmarasztalja mind az elődökhöz (pl. Gyarmathi) mind korához és utódaihoz (pl. Hunfalvy) képest.

Ha uralisztikai munkásságát csupán a nyelvhasználtásra, a szak-

nyelvészi működésre, s ezen belül is első helyen az etimologizálásra próbálnánk korlátozni, nem kívánnék vitatkozni Keve Máriával s egyetlen nyelvész kollégával sem, mert magam is jól látom, hogy e rendkívül gazdag életmű leggyengébb láncszeme épp a szófejtés. Szíve mélyén pedig talán éppen a szavak eredetének nyomozását tartotta legkedvesebb s legtávlatosabb foglalatosságának. Akadémikussága kezdetétől kiemelten fontosnak vélte s lankadatlanul támogatta az Akadémiai Szótár ügyét, az egyéni vállalásában készülő Glossarium gondolata is végigkísérte életét, ebben sejtette a magyar őstörténet kulcsát,

a tényleges (s joggal elmarasztalt) szófejtésekbe azonban — szerencsére — csak tudományos pályája utolsó, hanyatló szakaszában merült bele. Bár ne engedett volna a csábító kísértésnek, amely itt-ott korábban is rabul ejtette! Az *ajtó* szóról 1847-ben, az *ól* és *akol* szók-ról 1848-ban értekezik, s már ekkor is rossz úton jár, végzetes eltévelyedését azonban az *elme* szóval kapcsolatos szereplése, illetve leszerelése jelenti 1851 és 1855 között.

Az alapos olvasás és elemzés azonban arról is meggyőz bennünket, hogy a kifejezetten nyelvészetinek elkönyvelt munkáit sem a nyelvtudósi becsvágý ihlette, ezekben is az őstörténet, az

ősműveltség, az ősvallás nyomait és kapcsolatait kereste (s vélte helyenkint megtalálni). De uralista-ként egyébként sem a nyelvészt kell benne elsősorban keresnünk és megítélnünk. Miként *Finn—magyar nyelv* című könyve előszavában írja: „E’ jelen könyvre Reguli utazása a’ lapp ’s finnföldekre adott okot, az első rész literaturai vázlatot, a’ második a’ finn—magyar nyelv feletti vizsgálatok eddigi eredményeit, a’ harmadik a’ finn népek ethnographiai megismertetését, végre a’ toldalak történeti fejtegetéseket foglalnak magokban . . .” A 122 lapos könyvből az első fejezet 18, a második 36, a harmadik 46, a negye-

dik 22 lapnyi terjedelmet foglal el, tehát a tényleges nyelvészet a harmadrészét (!) sem jelenti a műnek, amelyben teljes, korrekt és naprakész a tudománytörténeti áttekintés, helytálló és informatív a néprajzi-statisztikai fejezet, s érthető a záró rész is, amely az uralisztika őstörténeti háttérét s kapcsolatait igyekszik megvilágítani.

Igaztalan eljárás pusztán a második fejezet alapján ítélni Kállayról (akad ebben nem kevés helytálló, érvényes észrevétel, hisz nem csupán etimológiákat tartalmaz!), céljai ismeretében könyve egészét kell szem előtt tartanunk, s ilyképp látnunk, hogy ő készítette el az első komplex szemléletű,

kompéndium jellegű magyar kézikönyvet az uralisztikáról, kvázi mintát és modellt szolgáltatva későbbi követőinek (Pápay — 1922; Zsirai — 1937; Hajdú Péter — 1962). Közvetlen forrása és mintája — főként a harmadik fejezetben — Müller Ferdinánd 1837–1839-ben közreadott két kötetes *Der ugrische Volksstamm* című összeállítása volt. Egyébként — mint föntebb, Regulyval kapcsolatban jeleztem, már 1840-ben lezárhatta kéziratát, de négy évig nem talált kiadóra. (Érdemes egy 1842-es megjegyzését idézni itt a korabeli kiadási körülményekről: „»Finn — Magyar nyelv« című munkám készen van . . . Egy

könyvkereskedőt 's egy könyvnyomó intézetet meg is kínáltam, hogy vállalnák el a kiadást; de ők, mivel most politicai és színpadi dolgozatok kelendők, nem tarták jutányosnak ily komoly tudományos dolgozat elfogadását. — Talán ennek is megjő időszaka. Addig a magyar nyelv feletti glossariumot törekszem összeállítani. Glossariumomban több hason geographiai és historiai nevek magyarázatát adom . . .” (Íme itt is egy utalás a sokat emlegetett, de elkalódott szótárra!) Kéziratait általában nem tartotta végleges, lezárt eredményeknek, s ha valamit nem tudott idejében kinyomtatni, a munkán tovább dolgozott, s

beledolgozta az újabban megjelent szakirodalom adatait is. Ilyképp e könyv jegyzeteiben 1843-as hivatkozás is található. Sőt, éppen bizonyos fontos, aktuális nyelvi-nyelvészeti adatokat a főszövegbe is beillesztett.

De — a további vizsgálódások előtt — próbáljunk választ keresni arra, mikor, hogyan s miért vált Kállay az uralisztika művelőjévé, milyen úton-módon jutott el szintézise megalkotásához, illetve lépett azon is túl?

Történeti, néprajzi érdeklődéséről fentebb már részletesebben is szó esett. A székelyek s a magyarság múltját érintő olvasmányai, forrásai közül nem hiányozhat-

tak a nevezetes nyelvészeti szakmunkák sem. Sajnovics művét akár debreceni diák korában is kézbe vehette, Gyarmathiét is, de ha akkor nem, mint erdélyi tudósát erdélyi szolgálata idején. S ezek alapján már tovább léphetett, fokozatosan áttanulmányozhatta a kérdés egyébként szegényes magyar és jóval gazdagabb nemzetközi szakirodalmát. A székelyekről 1829-ben kiadott könyvében már tanúbizonyságot ad az uralisztika valamelyes ismeretéről, de az adatokat csak történeti szempontból hasznosítja. Néhány lényeges megállapítását idézni feltétlenül szükséges, nem csupán a mondottak igazolásául, azért is,

hogy a magyar uralisztika tudománytörténetének gyakran emlegetett hosszú pauzáját, tartósnak vélt csendjét, eseménytelenségét tovább rövidítsük. Ha Gyarmathi 1799-es műve után Sándor István 1808-as magyar nyelvű tájékoztatását is tekintetbe vesszük, mindössze két évtizedre csökken a szünet a hazai uralisztika jelentős megnyilatkozásai között. Ez tehát nem ötvennél is több hallgatólag év, amely az eddigi tanítások szerint Gyarmathi műve és Hunfalvy első jelentős nyelvészeti megnyilatkozásai között tátong.

„A' Pesti Tudományos Gyűjteményekben több tudósainknak Értekezéseik az Ásiai Magyarok-

ról felvétetve lévén, én az egyszer elmondottakat itt megújítani helytelenségnek tartanám, hanem a' mit még feljegyezve nem láttam, napkeleti Sajátságaink' további puhatólásáért rövideden megemlítem . . .” (Nem csupán idézni kíván tehát, önálló kép kialakítására törekszik.)

„. . . ha már a' Finnus eredetű Népek nyelve (Vogulok, Votyákok, Tsuvaszok, Tserémisziek, Permiaiak, Sirjének, Morduánok) és a' magyar nyelv közt nem csak számtalan egyes szókban megvan a' hasonlatosság, hanem igen sok grammatikai rendszabásukban is megegyeznek, mint ezt Gyarmathi Sámuel . . . nem kis szorgalom-

mal megmutatta (mellyel össze lehet vetni a' Magyar-könyvházat Pozson 1783 . . . , Tröstert, . . . Fischert . . .) úgy a' vizsgálni szerető emberi elme nem szökhet ezen jeleneten egy könnyen keresztül, a' nélkül, hogy Hypothésiseket ne formáljon magának . . . [s következik ezekből máris egy, tetszetős is, divatos is! — D. P.] „ . . . Minden Hypothesisek között leg-elfogadhatóbbnak tartom Gatterer véleményét . . . mely szerint ő a Finnus törzsökű Népeket a' régi Scythák' Maradékainak lenni állítja, mint ezt nagyobb hitelű Historicusaink a' Hunnusokról, Avarokról, Magyarokról hasonlóképpen állítják, és az köz

Hagyomán is ezt bizonyítja . . .”
(64—65.)

E néhány mondatból is szemünk elé tűnik a források gazdagsága, s ezek közt örömmel látjuk a többnyire elhallgatott s elhanyagolt Molnár János nevét, aki 1783-as magyar nyelvű híradásával tovább gazdagítja uralisztikánk múltját, s egyben megfelel a Sajnovics és Gyarmathi közötti némának (illetve jórészt finnugor-ellenesnek) gondolt időszakot.

Az igencsak megoszló felfogások közül Kállay kiemeli a helyeset, de ekkor még (1829-ben!) a szittyák és a hunok is változatlanul jelen vannak múltunkban, akárcsak a későbbiekben a török,

tatár és más keleti népek. Jellemző egyébként az itt kifejtetteket egybefogó fejezet címe is: „A' Székelyek és Ázsiai Magyarok.” Mint-ha Torkos József 100 évvel korábban kifejtett felfogását olvasnánk (Domokos, 1968). Az sem véletlen, hogy éppen itt hosszabb részletet idéz Turkolly Sámuel 1725-ben kelt, gyakran citált híres-hírhedt leveléből. Kállay idevágó fejtegetéseit végigolvasva, tömören a következőket lehet megállapítani: az eredet kérdése számára ekkor még távolról sem tiszta, nem igazodik el kellő biztonsággal a sokféle tanítás között, de őstörténetünkről alkotott képe olvasmányai további gazdagodásával, tu-

dása, gondolkodása érlelődésével folyamatosan tisztul.

E könyv megjelenése után költözik Pestre, választják az akadémia tagjává, megszorodnak tudományos tennivalói, témái, de történeti, őstörténeti érdeklődése változatlanul domináns marad, kiegészülve nyelvészeti kutatásokkal, az összehasonlító nyelvtudomány eredményeivel való, a korábbinál alaposabb, tudatosabb megismerkedésével.

Az uralisztikában való tájékozottságának szélesbülését 1844-es nagy összefoglaló munkájáig több kisebb írása, cikke is tanúsítja, ezek közül a leglényegesebbek az 1832-es keletű Gyarmathi-életrajz (tag-

lalását lásd fentebb), majd egy 1836-ból való ismertetés, amelyet a lemergi görög katolikus püspök latin nyelven a magyar nyelv eredetéről írt. A szerző (Fogarasy János?) ebben nem kevesebbet, mint a következőt állítja: „A' magyar nyelv rusznyák és szláv nyelvek' szülöttje . . .” (25.) Néhány részlet az ügyes, szellemes cáfolatból: „Nem is jutott az a' szláv tudósoknak eszébe, hogy akár a' magyar, akár a' finnus eredetű nyelveket öszvezavarják a szláv törzsökű nyelvekkel, 's tán eleget mondok, ha Dobrowskyra hivatkozom, kivel szerzőnk nehezen fog megmérkezni . . .” De idéz más, ugyancsak tekintélyes

tudóstól is, Schlözernek Gyarmathihoz intézett kevéssé ismert 1797-es leveléből is: „... ha t.i. valamikor a' finnus származatú, Jaik folyóvíz mellett lakó Czeremisz, Votják, Csuvasz, Vogul népek' nyelveivel [a magyart egybeveti] olly módon [ahogy] a' lapp, finnus 's esthus nyelvekkel tette...” — a kérdés állása mindenki számára világos lesz. E korai forrásokból vett állításokkal is fölényesen cáfolja a képtelen tanítást, a több mint hetvenoldalas ismeretetés azonban elsősorban azt dokumentálja számunkra, hogy Kállay uralisztikai ismeretei, tájékozottsága sokkal alaposabb már, mint előző munkáiban.

1839-ben — több folytatásban — *A' keleti nyelvek' magyar történeti fontosságáról* értekezik. Legjobb, gondolatébresztő tanulmányainak egyike ez, amelyben igen mértéktartó, minden korban érvényes szabályokra figyelmeztet a nyelvhasználat munkájában. Milyen kár, hogy a maga szófejtéseiben — amelyekből többet-kevesebbet majd minden írásában, itt is felvonultat — igencsak messzire rugaszkodott az általa is hirdetett elvektől! „Egyes hasonlósági szók' összehangzása magában még nem dönti el a' nyelvek közti rokonságot...” (140.) „Arra tehát, hogy két vagy több nyelvet közeli rokonságúnak állítsunk, meg-

kívántatik szintűgy a' grammaticai formáknak összehangzása, a' mit kikeresni 's megmutatni nagyon is fáradságos munka, mert idő múltával változnak az anyagi formák, dialectusok támadnak, természeti és erkölcsi csapások' következtében vegyülnek, elkorcsosulnak a' nyelvek úgy, hogy éles tapintat, huzamos studium nélkül az igazi gyökformákat kitálcálni, a' származékok' külső testi alkatát minden fordulataikban előállítani, a' synonymákat helyesen osztályozni nem is lehet..." (143.)

Az uráli eredet kérdésében is pontosabban, egyértelműbben fogalmaz: „...a' keletre utazók...

a' XIV., XV., XVI., XVII. század írásai is . . . egyenlő értelemmel az uráli földre utalnak, 's az újabb historiai vizsgálatok is . . . ezt bizonyítják, a' nyelvnyomozás is egyenlő mértékben és mind egy kézen fogva támogatja e részben a' historiai adatokat, melly egykor még nagyobb fényben fog előtűnni, mint azt Sajnovics, Gyarmathi, 's Révai tehették, ha az újabb finn literatúrával bővebben megismerkedhetünk, melly azoknak ideje óta igen sokat bővült . . .” (159—160.) E cikk megjelenése idején kezdte meg Reguly nevezetes utazását, amelynek első fontos és tartós állomáshelye — nem véletlenül — éppen Helsingfors

lett. Megszívlelendők és igazak Kállay történeti, tudománytörténeti észrevételei is: „... mi, a törököket ... kivéve, legkésőbbben jöttünk Európába, 's szinte utolsók valánk, kik itt megfészkelvén magunkat, legtöbb ázsiai szint tartottunk fenn...” (96.) „Otrokotsi, Harsányi, Uri, Dombai, báró Revitzky, Kollár, Beregszászi, Révai, Kőrösi tisztességes hírt, nevet szerzettek magoknak ez úton [nyelvbúvárlat révén — D. P.], de nagyobb része e' tudósoknak a' külföld számára dolgozott, 's honi dolgainkra nem ügyelt...” (113—114.) Mindehhez hozzátehető: a körülmények még Regulyt is arra készítették, hogy

orosz felkérésre készítse el az Ural térképét. Egyetérthetünk itt következő megállapításával is: „Müller Ferdinánd első, ki valamely összeálló testben nyújtá nekünk a' finn ugor néptőke rajzát, 's az uráli hegyrendszert pontosan leírja . . . ” (155—156.)

Igaza van Kállaynak abban is, amikor a régi könyvek elvesztén panaszkodik, s szóvá teszi az új tudományos művek beszerzésének elhanyagolását. S ki vitathatná a magyar őstörténet kutatói közül a tanulmány címét kifejtő állítása jogosultságát?: „Jelen értekezésem' tárgyául különösen a' török, perzsa 's arab nyelvek' tanulása használt, 's historiai fontossá-

gukat választottam . . .” (114.) Pedig akadhatott vitatója, másként nem kerülhetett volna e nagy tanulmány véleményezésre Bajza József kezébe. Ő a rá jellemző korrektséggel reagál a felkérésre: „[Kállay] . . . illy című munkáját . . . futólag áttekintvén . . . [hogya senkin ne essen sérelem] őszintén kinyilatkoztatom, hogy ki a’ jelen értekezésről alaposan ítélni akar, annak jártasnak kell lenni a’ török, persa és arab nyelvekben, miután pedig az én nem vagyok, nem érzem magam e’ tárgyban competens bírának . . .” (s ajánlja maga helyett Révay Antal lev. tagot v. Nagy János r. tagot). Nem tudom, hogy ők

olvasták-e a dolgozatot, de a megjelenés elé nem gördítettek akadályt.

Hasonlóképp jó, informatív — bár még inkább történeti jellegű (mint már szó esett róla) — 1840-ben megjelentetett *Lebedias* című nagy tanulmánya, amely szintén a Tudománytárban s ugyancsak több folytatásban látott napvilágot. A napjainkban is aktuális, Levédiával, Etelközzel kapcsolatos vizsgálatoknak egyik előzménye ez az értekezés, amelyet így zár: „Mindent összevéve bizonyosan csak annyit állíthatni a' magyarokról, hogy ők Uralban éjszaki Jugriában laktak . . .” — s innen délebbre húzódva későbbi

történetükről és kapcsolataikról akkor lehetne többet mondani, „ha a' tschud nép fajokról szóló adatokat és emlékeket már összegyűjtve bírnók, 's egyszersmind az újabb finn literatúrával el látva lennénk” (349.).

S a feladatokat nem csupán kitűzi, hanem tehetségéhez, lehetőségeihez képest igyekszik a maga erejéből meg is oldani, hisz még ebben az esztendőben megkezdte felolvasásait a „tschud” (= finnugor, uráli) népekről. Ezek a szövegek voltaképpen 1844-ben megjelenendő könyve egyes fejezeteivel, részleteivel azonosak.

Jól látható tehát a fejlődés, az ív, az uralisztikában való elmélyü-

lés. Az 1829-ben csak felsorolt rokonnépekről tíz évvel később már részletesen szól és ír — bemutatásukhoz minden elérhető adatot beszerezve és felhasználva.

Finn—magyar nyelv című könyve feltétlenül megérdemli a behatóbb ismertetést, méltatást.

Első, tudománytörténeti fejezete olyan lelkiismeretes, részletes és pontos, hogy voltaképpen — kimondatlanul s hivatkozás nélkül is — alapja a későbbi tudománytörténeti vázlatoknak, így Toldy Ferenc 1850-es áttekintésének éppúgy, mint Zsirai Miklós 1937-es könyve idevágó fejtegetéseinek is. Azt még kevesebben emlegetik, hogy könyvét kvázi tankönyv-

ként, a korábbi szakirodalom összefoglalásaként készítette el, első-sorban Reguly helyett. Tanulmányozása magára Regulyra is ráfért volna, hisz 1839-ben úgyszólván mindennemű uralisztikai alapismeretek nélkül vágott neki messze vezető útjának! S Kállay bölcsen látta, mily nagy mértékben felgyűlt, nőtt ezekre az évekre már a megismerendő, a továbblépéshez nélkülözhetetlen anyag!

„Illy fáradságos munkát az ifjú, iskoláit most végzett húsz évű utazónktól nem várhatunk, de szép tüze, lelkes vonzódása legyőzhetik idővel az akadályokat, 's ha az itt — külön tárgyak szerint felosztott értekezésünkben némi segédponto-

kat nyerne további vizsgálatok megtételére, 's ha majd siker is koronázná lépéseit, úgy mi igen örülni fognánk felfedezéseinek, melyekre egy-két alapkövet illy móddal letevének." (2.)

A szerző azzal is tisztában volt, hogy nem különösebben népszerű a műveltebb magyarok körében az a téma, amelyet kifejt. Itt ugyan csupán Budai Ézsaiás 1805-ös, Sajnovics bizonyító munkáját elutasító megjegyzésére hivatkozik, de említhette volna több kortársát és barátját is, valamint kora számos őstörténeti érdekű megnyilatkozását. Minderről mindössze ennyit mond: „Bizonyos borzadás szállá meg némelly tudósainkat az

időben, hogy a' finn magyar nyelv rokonsága elismertetnék, Siberia koldusnépeit — a' vogulokat, osztjákokat, a volgai vad cseremisz, tschuvasz és más ott tanyázó pogány népeket [távolról sem csak a lappokról van már szó — D. P.] rokonainknak kellene elfogadnunk, a' mit tenni büszkeségünk tiltá.

Innen a' sokféle kalandozás Turfánig 's China határszéléig, innen a' rokonítás a törökkel, mongollal, persával; scythák, alánok, parthusok, massageták sírjaikból felköltek, csakhogy a' jeges tengeri samojedek társaságába ne soroztassunk . . .” (2.)

S figyelmeztet arra, hogy a világ nem áll meg, „a' tudós külföld hi-

deg vérrel folytatá nyelv- és történeti vizsgálatait az északi sark népei felett” (2.), s ideje észbe kapnunk, tudomásul vennünk s rendszerezniük az 1799 óta rohamosan megszaporodott új eredményeket.

Azt is le kell szegeznünk még egyszer, hogy maga Kállay nem kíván új felfedezést tenni, az uráli családfa ágait átrajzolni, a meglevő eredményeket foglalja mindössze szintézisbe — s már ekkor, nagyon helyesen és korán felismeri: nem elég csupán a nyelvi adatokat felsorakoztatni a rokonság bizonyítékaiként, be kell mutatni — amennyire lehetséges — a rokon nyelveket beszélő népeket is. A

közönség csak így győződhet meg arról, hogy nem fókákkal vagy jegesmedvékkel került atyafiságba, hanem megfogható, megismerhető népekkel, amelyeknek van hazájuk, történelmük, sőt — bármilyen hihetetlen! — műveltségük is. E tekintetben is példaképe, mintája a már említett későbbi nagy összefoglalásoknak, amelyek végső soron felépítésükben, taglalásukban is Kállay könyvét követik.

Szakirodalmi tájékozottsága túlzás nélkül imponálónak mondható. Hivatkozásainak felsorolására természetesen nincs mód, csupán néhány érdekesebbet említek. Tud pl. az újabban sokat emlegetett Fogel Márton kéziratáról, szó-

egybevetéseiről, ismeri és használja Rask Rasmus alapvetően fontos tanulmányait, tud Ganander mitológiájáról, hallott Schröter *Finische Runen* című nevezetes gyűjteményéről, Porthan munkássága sem ismeretlen előtte, de „Flerow syrjan grammatikája” sem, úgyszintén az 1770-es években kiadott votják, cseremisz, csuvas nyelvtanok sem. De hosszasan méltatja Sjögren munkásságát is, értékeli és felhasználja Gabelentz 1839-es mordvin grammatikáját és 1840-ben megjelent zürjén nyelvtanát is. Mindehhez persze nem Pesten, hanem külföldi útjain, egyebek mellett göttingai és bonni látogatásakor juthatott hozzá — könyvtári

kijegyzetelés formájában. Ezért még inkább érthető többször is, máshol is hangoztatott ténymegállapítása: „Sokkal fontosabbak a nyugoti finn nyelvágazatok közelebbi megismerésére a' dorpati tudós társaság' értekezései . . . 1840..., 1843 . . ., szinte Ermann archivjában . . . 1842 . . . több féle nyelvészeti ismertetések állanak egyes tudósok által közölve, de könyvtáraink ezeket nem bírják, még a' pétervári memoirokat, Sjögren dolgozatait, sőt a' párisi journal asiatique 1831 előtti füzetjeit is nélkülözzük.” (17—18.)

Könyve második — nyelvészeti — fejezetében röviden áttekinti (mintegy kivonatolja) Sajnovics és

Gyarmathi munkáit. Fejtegetéseit fontos, aktuális (voltaképpen Reguly útjának fontosságára figyelmeztető) megállapításokkal indítja: „Sajnovics idejéig az egész nyelvvizsgálat néhány egyes szók szótár szerinti összehasonlításán alapult, kitűnőbb terjedelmű az sem volt.

„Más fordulatot vett a' dolog az által, hogy született magyar ment a' finn és lapp földre, 's személyes tudomány és meggyőződés után írta meg, a' mit talált és felfedezett. Ez igen fontos körülmény, mert Sajnovics előtt és utána egy magyar tudós sem fordult meg azon részeken, azért Sajnovics könyve, bár mit mondjanak az ellenfelek — nem annyira felfede-

zéseinek száma miatt, — pedig azon időhöz képest elég nagy az is — mint a' belső meggyőződésre mutató kétségtelen kitételei által ma is tekintetet érdemel, 's mondhatni nélkülözhető [= nélkülözhetetlen — D. P.]: mert a' későbbi Gyarmathi csak könyvek, nem pedig öntapasztalatai után írt, öntapasztalat pedig élő nyelvek dolgában nagy fontosságú és becsű, a' mit más úton nem is lehet mindig kipótolni, az alapos nyelvbeli elmélkedésekre is felnyomja az igazság bélyegét... Maga az a' körülmény, hogy utazóink [Sajnovics mellett Hell — D. P.] magyarul jól beszéltek, képezetségeiknél fogva is helyben ítélték és ítélt-

hettek a' dologról, a' mellett igazságszeretetök gyanú alá sem jöhet . . . mondományaik . . . tapasztalati győződésre építve." Például legyen itt egy-két hely kiemelve: „A' lappok beszédmódja olly megszokottnak tetszett előttem, hogy hallván őket egymásközt beszélni, azt hittem, Magyarországbán hazámban vagyok . . . magok a' lappok hitték szájejtésem után, hogy tudok nyelveken beszélni . . .” (19—20.) Eddig csak kevesen és kevésbé méltatták ezeket a szempontokat, pedig az akusztikus jelenségek értékelése is a nyelvtudomány illetékességi körébe tartozik. A további, immár „klasszikusan” nyelvészeti szám-

bavétel után megállapítja, hogy „Gyarmathi után Révai és Sándor István fordítottak még némi figyelmet a' tárgyra, de hogy egyik is előbb vitte volna azt, nem mondhatni” (29.), majd — mintegy e tételből kiindulva — leszögezi: „Kihallgatván honi íróinkat, szükség tudni a' külföldi tudósításokat is, a' mennyiben azok' a finn nyelv ágazatok jelen állapotját 's osztályozásait illetik . . .” (29.)

Müller és Sjögren emlegetése után bemutatja az uráli népek tagolódását Rask, Arndt, Klaproth szerint, majd néhány újabb grammatika (Possart lapp s Gabelentz említett nyelvtanai) alapján részletezve újabb adatokkal egészíti ki

nagy magyar elődeinek a nyelv-
rokonságról szóló tanításait. Nyil-
ván nem lenne érdektelen — nyelv-
vészettörténeti szempontból sem —
a fejtegetések elemzése, ezektől
azonban a már említett okból
(lásd Keve Mária idevágó mun-
káját) — eltekintek. Ebben a feje-
zetben is lényegesek az aktuális,
gyakorlati megjegyzések, figyel-
meztetések, melyek szerint kevés
az élő, hiteles, pontosan lejegyzett
anyag a rokonnyelvekből. Hely-
zetmegítélése józan, pontosan lát-
ja a tényleges feladatokat. Mellé-
kesnek szánt megjegyzései értéke-
sebbek s érvényesebbek, mint
szaknyelvész felsorolásai, próbál-
kozásai. Egyebek mellett megál-

lapítja pl.: „A’ svéd és finnlappi utazások már nem annyira érdekesek és sürgetők... e’ népek [finnségiek, lappok — D. P.] nyelve ’s literaturájok jobban meg van vizsgálva, sőt a’ finn nyelv virágzik is az egyetemekben, közel sem érdekelhet minket magyarokat az e’ tájékokra utazás annyira, mint a másik, hol régi lakföldünkről annak mostani népeiről teendő hű felvilágosítások kellemetes visszhangra számolhatnak a’ magyar szívekben. Távol legyen azonban tőlem, mintha Reguli útját nem helyeselném, ha már szép heve és a’ sors őt arra a’ földre vitték, bizonyára ott is sok aratni valója lesz; én csak a’ Leibnitz óta sok-

szor ismételt óhajtásokat akartam feleleveníteni, miszerint a' Volgához és Uralra kellenék utazóinkat igazítani, nem pedig a' bálti tenger földekre, mivel amott gazdagabb fölfedezések várják a' magyarok buvárkodását." (50.)

Önmagában ez a bekezdés is igazolja, hogy Kállay 1840-ben készen állt már munkájával. Reguly ekkor még valóban Finnországban tartózkodott, de mire a könyv megjelent, már azokat a vidékeket járta, amelyek földerítésének szükségességét Kállay is szóvá tette.

A könyv harmadik részét, „a' finn-nép ágazatoknak statistico-ethnographiai ismertetése”-t (kiegészítve historiai jegyzetekkel) el-

sősorban Müller könyve s felosztása alapján készítette el, de pl. már a címben sem követte forrását. A tárgyalt nyelvcsaládot nem nevezi sem ugornak, sem csúdnak, sem urálinak, hanem — különösebb megokolás nélkül — finn—magyarnak (illetve e fejezetben pusztán csak finnek). A név, megítélésem szerint, végül is mindegy. Meglehetősen sok tinta folyt el — feleslegesen — a leghelyesebbnek tartott jelzők védelmében; erről a kérdésről ahány szerző, annyi a vélemény.

A népek felosztása földrajzi szempontok szerint történik, s az öt nagyobb csoportba a következő népek sorolódnak: I. Siberia (A.

Samojedek, B. Ostyákok, C. Gosztonyiak (Gusztyiniak); II. Ural (D. Vogulok, E. Baschkirok, F. Metsérek (Mecsérik?) és Teptjäre; III. Volga, Kama 's Divina vizföldek (G. Bármok (Permek, Börmények?), H. Syrjenek (Surányiak), I. Mordvák, K. Csuvaszok (Csupaszok? kevés szőrüek), L. Cseremiszek, M. Viatkaiak (Votjákok); IV. Lapponia (N. Lappok); V. Finna föld (O. Finnusok).

Szerencsésebb lett volna, ha a felosztást illetően forrásai közül inkább Rask Rasmust követi, s a kevesebb mindenképp több lett volna, ha a népnevek mellől elhagyja a variánsoknak szánt egyéni leleményeket, a megmosolyog-

tató névazonosításokat (pl. csuvas = kevés szőrű; Bármok = börmények, zürjén = Surányi stb.). Itt már beleesik abba a csapdába, amelytől pedig oly bölcsen óvott korábban, s ha most még ki is kemereg belőle (nem időzvéen el a fejtegetéseknél), sejthető — s ezt számos egyéb munkája igazolja, — hogy a leírt szavak képe, hangzása, főként a tulajdonnevek világa leköti, lebilincseli fantáziáját, letéríti a kijelölt útról. A nép- és helynév-ötletekkel nem foglalkozva, ebből a nagy és gazdag fejezetből is kiemelek néhány valóban fontos, jól tájékoztató szövegrészt. Természetesen nem törekedhetem itt sem teljességre, mellőzöm a kommen-

tárokat is. A citátumok az első rendszerbe foglalt, viszonylag részletes tudósítások hazánkban és nyelvünkön a rokonnépekről:

„... a Soswa bal partján ... nagy számmal laktak várakban ostyák és vogul népek, míg a XVI. század végivel oda fel nem hatottak az oroszok ... Első, ki bőven írt az ostyákokról, svéd dragonyos tiszt Müller Bernhard János. [Műve 1720-ban jelent meg. — D. P.] Az ostyákok ... Kondából ... való embereknek nevezik magokat ... A hagyomány szerint Permiából költözködtek Obi [!] vidékeire, asszonyaik tetovírozzák karjaikat, mert azt szépnek tartják, különben nagyon sze-

mérmetesek. Feleségeiket vásárolni szokták, minek *Kalym* a' neve, ha gazdag a' mátká, száz szarvast és egyéb állatbőrt is kell adni érte. A pogány ostyákoknak . . . mágusi vallások van, isteni tiszteleteket hegyeken és szent fák alatt viszik végbe, a' mellett minden családnak meg van saját fából faragott bálványa . . . Pallas idejében a' woksarski tanyákban más híres bálványok is voltak, mellyekhez szamojedok is jártak búcsúra, elrejtve voltak azok Obdorskon alól 70 verstnyire erdős, sűrű völgybe, hogy az oroszok észre ne vegyék, szinte férjfi és nőneműek voltak, posztóval és bőrrel felruházva, a' ruhák sárga rézzel és vas pléhhel

voltak bélelve, mindenik bálvány külön fán függött kunyhóban, a' fákra pléhek, csengettyűk voltak aggatva, mellyeket a' szél mozgattott, a' férjfi nemű bálvány fáján nyílak és puzdrák voltak felakasztva együtt az áldozati barmok csontjaival és bőrökkel, a' férjfiak ennek, a' nőnemek az asszonyi figuráknak áldoztak. Mikor Sibériát elfoglalták az oroszok, Kondánál arany bálványra is akadtak, mellyet a' hagyomány szerint orosz földről (tán syrjänektől?) kaptak . . .” (Ehhez jegyzetben megemlíti a Słata Baba nevet. Az Aranyasszony ennek előtte is, azóta is többször említődik a nyelvészeti, néprajzi, történeti szakiroda-

lomban, sőt, az obi-ugor népek szépirodalmában is, alakját azonban felbukkanása kezdetétől rejtély, titokzatosság övezi, milétét, kilétét, szerepét nem sikerült tisztázni.) (70—71.)

Az osztjákok folklórjáról, medvetiszteletéről is itt olvashatunk először: „Ysbrantsydes [műve 1707-ben jelent meg, tehát előbb mint az elsőnek említett Mülleré — D. P.] jellemesleg ír az obi ostyákokról, minekutána — úgy mond — Wagga vízhez értünk, melly az Obiba foly, láttuk az ostyákok *Saitan* (Sátán) nevű bálványát, ők meglátván nálunk a' Nürnbergben készült doboló medvét . . . azt igazi sátánnak hitték,

's meg akarák venni a' követségtől. Mikor megölik a' medvét sírnak és panaszkodnak, felakasztják 's kérdezik tőle, ki ölt meg? a' felelet — »orosz bárd«, ki vágta fel hasadat? — felelet — orosz kés, azaz, az oroszok okai halálának. Ebből gyanítható, mi benyomást hagyott hátra maga után az orosz hódítás és üldözés.” (73.)

Néhány mondat a vogulokról: „Mindnyájan kicsiny termetűek, kerek képűek, azért az asszonyaik nem is kellemetlenek . . . A' vogul nép szegény, vadászat és halászat után él leginkább, télen szurtos kunyhókban, nyáron teke formájú, fakéreggel fedett sátorokban lakik, a' szomszéd samojed, ostyák, orosz

népekkel kereskedési kapcsolatban áll, Obdorskba szoktak vásárra járni, vadhús, cedrus dió, mocsárban nőtt bogyók 's halak élelmök . . . A' déli vogulok [azóta kihaltak — D. P.] Tura víz mellett állandóbb életmódot folytatnak, szántnak, vetnek, vadásznak . . . Kevés lett még keresztyén 1722. óta közülük, a' kik megtértek is, csak névvel inkább keresztyének. Schamanismust követnek mint minden más északi népek, a' családfőnökök egyszersmind papok is . . . A' vogulok isteni tisztelete abban áll, hogy egy esztendőben áldoznak, mikor leginkább lovat ölnek le, mellynek bőrét fára akasztják, ott le térdelnek, azután

megeszik a' húst 's haza mennek. Napot, holdat tisztelnek, de hiszik, hogy egy fő isten van ezek felett is . . ." (76—77.) A magyar múlt, a honfoglalás korának korabeli kutatói közül bizonyára kevesen forgatták Kállaynak ezt a könyvét, különben felfigyeltek volna a lóáldozatra. De — utóbb — Reguly idevágó szövegeit sem tanulmányozták, e szertartás létét és fontosságát — száz év késéssel — Képes Géza ismerte föl. Nagy kár, hogy Arany János figyelmét is elkerülte a rengeteg fontos információt tartalmazó munka.

„A' Syrjenek északi szomszédjaik a' permeknek, kikkel úgy is közel rokonok . . . Hajdan nagy

kereskedést folytattak a' jugori hegyekre . . . A' Stroganow orosz család (eredetileg syrjeni) bír legtöbbet most syrjén földön . . .” (88—89.) Ez a néhány száraz mondat sem érdektelen. A zürjének és a permjások egységének vagy elkülönítésének a kérdése ma sincs teljesen tisztázva. Ezért is fontos a régi források vallomása, amely külön népekként, bár közeli rokonokként tárgyalja őket.

„Hogy a' *Mordva* . . . nép régen népesebb volt, mint ma, megjegyzi Frähn Jordanesre hivatkozva . . . Pallas idejében még fennmaradt a' néphagyomány, melly szerint a' Moksák tudták még, hogy hajdan tulajdon nemzeti fejedelmeik alatt

éltek . . . a' keletiek és nyugotiak valamiben különböznek ruházatokban és nyelvökben . . . Az Ersánok . . . világos veres hajúak, 's több finn jellem van arculatjaikban, mint a' moksaiaknak, ezek fekete, sima hajúak, vékony szakállal, sovány képűek, asszonyaik ritkán szépek, többnyire keresztények már . . ." (89—90.) A későbbi történeti, néprajzi, antropológiai vizsgálatok jórészt teljességgel igazolják a múlt megállapításait — kivéve a gyengébb nemre vonatkozóakat. E tekintetben sokkal kedvezőbb a kép.

Néhány lényeges megjegyzés a votjakokról: „. . . törzsök és ágazatok szerint osztják fel magokat,

faluik azok szerint neveztetnek el, csak a' kásáni tatárok lázzadások és megbuktok után hagyták el régi nomád élteket. Ámbár keresztelve vagynak is, de azért a pogány vallást is titkon követik . . . A' fő isten neve Jumar [valójában: Inmar — D. P.], ki a' napban lakik, vagynak a' mellett földi és vízi isteneik is . . . kiknek szent helyeken, erdőkben téjjel, mézzel, kecskével stb. áldoznak, az áldozat módját papok szabják ki, kik *Tona* (tanító) nevet viselnek . . . vagynak házi bálványaik is fenyőfágakból, mellyet *Modornak* hívnak . . . Említést érdemelnek még a . . . családi bélyegjegyek . . ., minden családnak külön illy jegye van,

melly a' főnök kiholtával az utódra száll, és ha több fiak vagynak, azok közt is felosztatik, hogy tudhassák, mellyik ágazathoz tartoznak . . ." [92—94.] Nos a legkényesebb ítéletű votjakológus sem találhat kivetnivalót az előadottakban, Kállay lényeges sajátságokra mutat rá a votják életben, nevezetesen nemzetségi tagolódásukra s mitológiájuk fontos jegyeire.

Egyébként, ha ebben a kiemelkedően jelentős, nagy fejezetben még több önállóságot tanúsít, fokozottabban hasznosítja nem mindennapi szakirodalmi ismereteit, a fentieknél is érdekesebb, részletesebb, eredeti meglátásokban és következtetéseiben teljesebb összeál-

lítást közölhetett volna a nyelvrokonok életéről, szokásairól, történeti viszontagságairól. Igaz, Müller 1837—1839-ben kiadott kétkötetes munkája 1840-ben a létező legfrissebb, legbőszégebb, legtekintélyesebb forrásnak számított, Kállay ismeretei azonban nem voltak csekélyebbek az ebben közöltekénél.

A finnugor népeket bemutató fejezete így is nélkülözhetetlen, fontos megnyilatkozása a magyar tudománytörténetnek. S hogy nem lehetett több, teljesebb? Ennek egyebek mellett nyilván akadály lehetett a már ismert kiadási, publikálási nehézség.

A negyedik fejezetben, a „toldalékként” készült *Históriai jegyzé-*

tekben az első három fejezet tanul-
sági alapján a magyar őstörténet-
re vonatkozó következtetések le-
vonására törekszik, s ismét nagy
szakirodalmi anyagot mozgósít.
Történészként ezen a helyen is szak-
szerűbb, mértéktartóbb és kor-
szerűbb, mint névkutatóként. Nyil-
ván nagy lelkiező szükségeltetett
régí és kedves (s sajnos hamarosan
ismét feléledő) teóriájának ilyen
megtagadásához: „E’ szempontból
kiindulva, állítám felebb, hogy a’
hunn, finn és magyar nemzetet ösz-
szerokonítani most nem merném,
pedig magam is úgy hittem és val-
lám egykor, mikor a’ székely nem-
zet historiáját megírtam (1829),
hogy a’ székelyek *hunnus* marad-

ványok, mert ez közhagyományképp szállott reájok, de most hihe-
tőbbnek tartom, hogy a' székelyek
mint magyarok a' finn-ogor nagy
néptörkéhez számíthatók . . .” Tel-
jesen azért nem tudja megtagadni
régí hitét, felfogását, s hagy egy
kiskaput, amelyet azóta sem sike-
rült becsukni: „. . . a' mi a' székely
hagyományt, a' hunn írásmódot
'stb. illeti, könnyebben megfejt-
hetőnek vélem azon az úton,
hogy Attila népei közt finn és gót
népek is hadakoztak, 's a' hunnus
név éppen úgy, mint a' *scytha* és
turk nevek — zsoldosaira, szövet-
ségeseire, 's mindazokra, kik ve-
lek harcoltak, kiterjesztetett . . .”

(III.)

„A' hunn—magyar rokonítás ellen szóló főbb nehézségeket” a továbbiakban hat pontban részletezi. Nyilván e tárgybán is lett volna mondanivalója lényegesen bővebben, mint ahogy érveit kifejtette. A jószerint csupán cáfolatra szánt kis fejezet némiképp elnagyoltnak érződik, fejtegetéseit meglehetősen váratlanul hagyja abba, s fejezi be könyvét egy jegyzettel és ígérettel: „Azonban e' tárgyról más alkalommal bővebben fogunk szólni” (122.) Ígérete teljesítésére, sajnos, már nem adódott lehetősége.

Kállay úttörő vállalkozását — jelentős húzásokkal, kihagyásokkal — ma is haszonnal forgathatja az

érdeklődő. Keve Mária helytálló értékelése szerint: „Kállay könyve a tudományok fellendülését mindenkor megelőző áttekintés és a továbbfejlődéshez szükséges történeti perspektíva megteremtője. Értékes összefoglalás, mely a különböző területek egy pontra vonatkozó anyagát egységesítette, a továbbhaladáshoz szükséges tudnivalókat összegyűjtötte. Nem túlozunk, ha munkájában a finnugor nyelvtudományok első kézikönyvét látjuk.” (38—39.)

Kállay szűkebben vett uraliszti-
kai tevékenységéhez sorolható
1847-es felolvasása Castrén szibériai utazásáról s kutatásának eredményeiről. Említi itt a finn—oszt-

ják—szamojéd rokonságot, s azt, „hogy mind a' három népfaj egykor az Altai hegyeken lakott... Ezt állítám én is Finn—Magyar Nyelv című munkámban...” — mondja a továbbiakban Kállay, megemlítve néhány jellemző etimológiáját (pl. motorok = magyarok stb.). Ehhez — s nem Kállay mentségére — csak annyit, hogy Castrén helynév-etimológiái semmivel kevésbé sem voltak délibábosak, mint magyar kollégájáé, őshaza-teóriája szintén helytelennek bizonyult. Belőle — egyébként teljes joggal — mégis az uralisztika nagy szentjeinek egyike lett, Kállayt pedig a tudománytörténetből is kitessékelték.

De nagyon igazak Kállay további megállapításai is: „Mi kár! hogy Castrén úr magyar nyelvűnket nem érti! [De Reguly rossz finnségét bezzeg szóvá tette a nagy finn ikerpár! — D. P.] . . . sajnálni lehet azt is, hogy Bugát úr tagtársunk indítványa siker nélkül hangzott el e' teremben, melly az újabb finn nyelvtudományi munkák megrendelését és beszerzését célzó . . .” Épp úgy siker nélkül maradt a Reguly számára megszervezendő finn ugor egyetemi tanszék ötlete is!

Ez a néhány mondat annyit feltétlenül igazol, hogy Kállayt még mindig foglalkoztatják az uralisztika kérdései, tájékozottsága 1847-

ben is naprakész, bővültek a szamojéd népekkel kapcsolatos ismeretei is (több, időközben kihalt déli-szamojéd népről úgyszólván csak az ő műveiben találhatók magyar adatok, információk), helyesen látja Castrén és általában a finnországi finnugrisztika jelentőségét. Regulyról, sajnos, ekkor még nem szólhat érdemben, eredményeit sem tudja felhasználni, idézni. Bugát Pál — külön téma, szerepéről a magyar uralisztika történetében írtak már (Molnár Gizella), a finn szakirodalom is többször emlegeti, de munkásságát újabb adatok, dokumentumok birtokában érdemes lenne ismét bemutatni.

Kállay Ferenc későbbi munkáiban is jelen vannak uralisztikai ismeretei, de megközelítőleg sem olyan súllyal s céllal, mint számbavett munkáiban.

Érdeklődése változatlanul az őstörténetnek s az ősműveltségnek szól (ezen belül elsősorban az ősvallásnak, a vallástörténetnek), de kritikai és önkritikai érzéke megmegbicsaklik, majd gyengül, jegyzetei tömkelegében már nehezebben igazodik el. Megválaszolandó nagy kérdéseire egyre gyakrabban próbál nyelvi adatok segítségével feleletet adni, s mivel számos nyelvet ismer valóban magas szinten, majd minden őt érdeklő magyar szóra talál a szótárak s egyéb for-

rások tömkelegében valamely jól kézre eső, kedvére való „megfelelőt”. E változás jelei már a negyvenes évek közepétől mutatkoztak, azonban csupán a szabadságharc után vált teljessé magatartásában és fellépésében a kedvezőtlen fordulat.

De ez már új kor, korszak a magyar történelemben, az Akadémia történetében s Kállay életében is. Nem szívderítő egy sokoldalú, rokonszenves és fontos tudós hanyatlásáról írni, de biográfiájának, munkásságának ez a periódus is része. Etimologizálási működése kétségkívül az *elme* szóban, illetve az ezzel kapcsolatos vitában csúcsosodik ki, s tudósként való bukásában s a tu-

dománytól való visszavonulásában is ez a szófejtés (s a köréje épített elmélet, az érte folytatott harc módja) a ludas. Elrettentő például sok más szónyomozását is említhetném (akár korai, 1835-ből való „származtatásait” is!), de ilyenekben amúgy is túlságosan gazdagok vagyunk.

1851-ben hangzott el *Az elme szó ősvilági vallási alapjáról* című előadása. A cím is jelzi, hogy a szerző voltaképp mitológiai tárgyú fejtegetésekre készül, de elméletét nyelvészetileg is szeretné megalapozni. Vizsgálataiba arab, kínai, zsidó adatokat is bevon a mordvin és a finn szavak mellett: „... azért én a' mordvin *ojme* formát

(= Geist) inkább a' finn pogány isten *ilma* nevével csatolnám össze, ki *Vaina* (= vén) testvérjével az égi tüzet is teremté . . .” A továbbiakban szóba kerül a *Kalevala*, *Ilmarin* (!), s hivatkozik Castrénra is. Ősvallásunk szempontjából meghatározó fontosságú szónak tartja az *elmét*, jelentését 'tüzes lélek'-ként véli bizonyítotttnak. (Mielőtt a kibontakozó vita sorsát tovább követném, jelzem, hogy Kállay életművében itt találom egyedüli nyomát a *Kalevala* ismeretének!)

Ezen az előadáson nincs jelen Hunfalvy, s Kállay sem vett részt Hunfalvy 1852-es felolvasásán, amelyen észrevételeket tett Kállay Ferenc korábbi fejtegetéseire az *el-*

me szó kapcsán. Már a hangütés is szokatlan, az Akadémián folyó nemzedék- és szemléletváltás jellemző megnyilatkozása. Igazát csak gúnyos kíméletlensége múlja felül: „Nagyobb szerencsétlenség nem érhetné a' T. Társaságot, mint az, ha Értesítője némely tekintélyt nem tudna magának szerezni. Azért nemcsak megbocsáthatók, hanem szükségesek is az abban megjelent értekezésekre a' szükségképpen teendő észrevételek . . .” Kállay Ferenc dolgozata „két tengely körül forog, úgy mint szónyomozási és hitregei körül . . . A' finn szónyomozás szint oly alaptalan mint a' sémi. Az *ojme* nem *ilma*, valamint a' *vaina* (*väinä*)

nem *vén* . . . A hitregei tengely körül csak egy lidérc kering, t. i. a' *Szent Elm* tüze, melynek magyar nevét nem tudom''.

Kállay 1853-ban tér vissza a témához, s előadását ezúttal Hunfalvy is végighallgatja. Ha a válaszban akad is néhány megszívlelendő gondolat, sejthető, hogy az újabb fordulóban már-már megsemmisítő csapás éri teóriáját. Sajnos, Kállay nem okult a bántó, de tanulságos kioktatásból, s fantáziája térben és időben még távolabbra ragadta: „Szár az nyelvészeten nincs élet, azt a' nyelvészeti bölcsélet hozza meg, mire az ősvilági bölcséleti tanok' buvárlása a' nélkülözhetetlen eszköz, melynek

gyógyító ereje elégítheti ki egyedül a' tudnivágyást. Ez alapon fejtegetem én az *elme* szót." Épp ez a baj, sajnos! Ezért válik teljesen védtelen s védhetetlen áldozatává Hunfalvy még ebben az évben sorra kerülő replikájának. Hunfalvy *Finn és magyar szók' egybe-hasonlítása* című előadásában tért ki az *elme* problematikájára, szereplésén Kállay nem volt jelen. „Tagadó észrevételt tettem . . . mi Kállay urat bővebb értekezésre bírta . . . »száraz nyelvészetben nincs élet« így kezdé az értekező úr . . . Tudományunk érdekében . . . »üss bár, de hallgass meg« mondván, lehetetlen e' veszedelmes tant békén hagyni . . . Száraz nyelvészet

legyen az ősvilágban vizsgálódásának csizmája, melyben jár, keze, mellyel fog, szeme, mellyel lát; hisz ebbeli vizsgálódásunknak szinte csak nyelvmaradványok lehetnek tárgyai... Az értekezés' többi tartalmát... elmellőzhetem a' mondottak után... Kállay úr dictatori hangulatnak nevezi azt... Értekező úr vajon megtanulhatta-e belőle az... szónak ragozásait és származékait...?"

S a csata lezárása 1855-ben történik. Az öreg Kállay, bár még mindig olvas és tanul, nem okul: „Betegeskedésem és egyéb foglalkodásaim miatt csak most olvashattam az Ú. M. Múzeum azon füzetét, melyben érdemes társunk,

Hunfalvy Pál az *elme* szót újabb vizsgálat alá vette” — kezdi *Még egyszer az „elme” szóról Toldy Ferenchez* című írását. Sérelmezi, hogy első közleményét alaposan megkurtították. Vizsgálataiba immár újabb finn és észti adatokat is bevon, majd megállapítja: „Az *elme* az *el* gyökre vonása, mely . . . ősvilági hittani műszó . . . Időnk most nincs tovább fűzni e tárgyat, szándékunk azt Glossariumunkba az *Ész* és *Ázsia* cikkek alatt bővebben tárgyalni . . .”

Mindehhez — nyelvészeti szempontból — valóban kevés a hozzátennivaló. Az eredménnyel Horvát István is elégedett lenne, s nem rína ki Zsirai őstörténeti csodabo-

garai közül sem! A tévútról nincs már visszatérés, azt azonban kevesen vették észre, hogy Kállayból a nyelvészeti cikkek álorcája mögül már régen a mitológiakutató beszél, mi több: egy pályadíjnyertes magyar mitológiai szakmunka szerzője.

Méltán szenvedett — személy szerint bármennyire sajnáljuk is — megsemmisítő vereséget a korszerűbb nyelvészeti tudású Hunfalvytól, de a mellőzés, a háttérbe szorítás, kéziratának ki nem adása megviselték az idős tudóst, pályájának addigi egyenes íve megtört. Ha már 1847-ben készen álló mitológiájába foglaltan az *elmére* vonatkozó fejtegetéseit is publikál-

hatta volna, együtt és egységben egész anyagát, talán nem zárult volna ilyen szomorú, gyászos akkorddal uralisztikai tevékenysége. Mert hol volt akkor még Hunfalvy? Még csak nem is sejtette, hogy belőle valaha — rövid időn belül — a magyar uralisztika szervező, alapító egyénisége válik, mert azzá teszik a történeti, személyi körülmények: Toldy és köre szimpátiája, Reguly betegsége, Kállay öregsége, korszerűtlensége.

E kis fejezet lezárásaként, a Kállay—Hunfalvy vita igencsak meggondolkodtató értékeléseként, valamint annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy a végső feladatokat tekintve végül is ki volt a kor-

szerű, ismét Keve Máriát idézem:
„A nyelvnek szerepe, a nyelvi eszközök felhasználásának lehetőségei a XIX. század első felében már általánosan ismert tételek. Őstörténetseink a nyelvészet eredményeit figyelembe véve meg is tették a közvetítő lépést. Kállay még ezen is túl megy: ő egyenesen a nyelvészet elsőbbségét ismeri el . . . Az együttműködés felé tett ezen első lépésnek folytatása azonban elmaradt. A magyar nyelvtudomány és őstörténettudomány sokáig külön utakon haladt, míg azután az utolsó évtizedekben sikerült megszüntetni a fejlődést gátló elzárkózottságot. A történettudomány autarkiaját feledve »kilépett fényes,

de nem éppen célszerű elszigeteltségéből» (Pais, Magyar Nyelv, 1924. 207.), a nyelvtudomány pedig »szakított a nyelvészeti szempontok kizárólagosságára esküvő Hunfalvy iskola dogmáival» (Pais, uo.).

A késői kifejlés azonban nem kisebbíti annak a ténynek jelentőségét, hogy Kállaynál látjuk már az egészséges felfogás kezdetét.” (38.)

AZ ŐSI HITVILÁG KUTATÓJA

A kutatókat az őstörténeti témák közül minden időkből s minden bizonnyal az ősvallás színes, rejtélyes, különleges kérdésköre fog-

lalkoztatta legmélyebben, legbehatóbban. Az őshaza helye, az ősi kor eseményei s egyéb régmúlttal foglalkozó témák ugyancsak fontosaknak bizonyultak. Az áhított cél azonban a többség számára elsősorban az előidők magyarsága műveltségének, főként azonban hitvilágának megismerése bizonyult. Általában elismerték, hogy a hiedelmek csábító lidércfény-birodalmaiban a történeti tények száraz homoksivatagán (a tévútra kerülés állandó veszélyével), illetve a nyelvészeti tanítások s számos nyelv ismeretének nehezen meghódítható (s az óvatlan számára könnyen mocsárnak bizonyuló) tartományain át vezet az út; az így megis-

merhető adatok vallomását viszont egyesek alábecsülték, mások pedig túlértékelték közülük.

Ez a mindenképp sok előtanulmányt és sokféle ismeretet igénylő kérdéskör Kállayt egész tudományos pályáján át foglalkoztatta, a székelyekről írt első kis írásától (1818) legutolsó, *A pogány magyarok temetkezéséről* szóló 1860-as publikációjáig.

Külön tanulmányt igényelne és érdemelne ennek a rendkívül erős mitológiai érdeklődésnek a háttere, indítéka, amely egyébként más kis formálódó nemzeteknél is megfigyelhető, de amely megkülönböztetetten erős a magyaroknál már a krónikákban is, még foko-

zottabban a XVIII. századtól. Az eredmény: számos mitológiai szakmunka, költői hiedelemlelemény — s nem kevés dilettáns fantazmagória. Néhány kivétellel a legtöbbnek a kort (és a szerzőt) meghatározó ideológiai, politikai alapja is feltárható — a szittyáktól a hunokig, a sumeroktól Turánig.

Kállay mitológiája sem előzmény nélküli a magyar tudományban, s nem is maradt jelentékeny folytatás nélkül. Mitológiai érdeklődésének úgyszólván minden említett s elemzett művében nyomát leljük, a Kölcseyvel még közösen folytatott egyetemes vallásbölcseleti tanulmányokból szűkült le idővel a magyar hiedelemvilágra, tör-

téneti és nyelvészeti munkáiban is egyre nagyobb teret kaptak, sűrűn emlegetett, de teljesen el nem készült s elkallódott hatalmas „glossarium”-ában is a (bizonyára nagyon terjedelmes) mitológiai szócikkek domináltak volna. Hunfalvyval vívott tudományos párba az *elme* körül csak látszólag volt nyelvészeti indíttatású, e vitában is inkább már mitológusként vett részt.

A tudós tragédiája itt, ezen a számára talán legkedvesebb területen a legmeggondolkodtatóbb s a legszívszorítóbb. S ha ebben maga is hibáztatható, kora, kortársai s körülményei legalább annyi értetlenséggel, igaztalansággal, gáncsvetés-

sel járultak hozzá elsüllyedéséhez, elsüllyesztéséhez.

Kállay mitológiai főműve a Kisfaludy Társaság 1846-ban kiírt pályázatára 1847-ben elkészített s a „Milyen az ember, olyan az istene” jelige alatt beküldött munka első díjat, ötven aranyat, valamint egy ezüsből való emlék-billikomot nyert. A pályázat kiírása is bizonyítja a téma fontosságát, amelyet a tudós közélet is méltányolt, bizonyon lehetett számítani a nagyközönség érdeklődésére is (a kor nagy, nemzeti hagyományokat ébresztő költők alkotásai nyomán, a történeti és néprajzi kutatások megélénkülését követően). Az első helyezett műnek az addigi kiadási gya-

korlatnak megfelelően (lásd Arany *Toldiját*) igen rövid időn belül (mivel november 15-én nyújtotta be), valamikor 1848 folyamán meg kellett volna jelennie.

De 1848 helyett csak 1861-ben (!) került napvilágra, szerzője halálának évében, aki már nem tarthatta kezében oly nagyon várt művét. Az 1861-es kiadás volta-képp a baráti kör kegyeletos közreműködésének az eredménye egy méltatlanul mellőzött opus megmentésének szándékával a tudománytörténet számára. A megkésetttség azonban nyilvánvaló, szemet szűrő és bántó, hisz ekkor már jóval túl vagyunk az Ipolyi-féle mitológián, illetve az ezt elmarasz-

taló Csengery kritikán is. Kállay munkája a megírás idején mindenképp utat tört s példát mutatott Ipolyinak, de még esetleges 1848-as megjelentetése esetén is kemény bírálat illethette volna — főként szótári részét. 1861-es színrekerülése azonban olyasféle hatást tehetett az akkori olvasókra, mint a csak villanymozdonyt ismerőnek egy gőzmozdony felbukkanása.

Ma már voltaképpen nem Kállay tényleges mitológiai munkálkodása a legizgatóbb, legizgalmasabb kérdés (bár — röviden — erre is visszatérek alább), hanem az érdekes, tekintélyes tudós lejáratásának, félreállításának, illetve — ezzel szoros összefüggésben — pályá-

díjnyertes műve eltüntetésének, elhallgatásának háttere.

Még mindig nem ismerjük igazán jól ezt a nem túl régi kort, az akkori tudományos közéletet, a Tudományos Akadémián belüli hatalmi és személyi viszonyokat s ugyanezt a Kisfaludy Társaságban sem. Tény, hogy az események alakításában, tudományos karrierrek elindításában, illetve lefékezésében, művek kiadásában, illetve a kiadás visszatartásában már a negyvenes években is döntő szava volt Toldy Ferencnek, befolyása a szabadságharc bukása után még nagyobb lett. Az Akadémia titoknokaként, a Kisfaludy Társaság elnökeként sorsokat határozott meg, a

szervezett magyar finnugrisztika megalapítójául ő szemelte ki Hunfalvyt, s Reguly sem feltétlenül betegsége miatt maradt szótlan, illetve húzódott a háttérbe. Toldy a rémuralom legsötétebb esztendejében azt is el tudta érni, hogy a *Reguly-Album*, amelynek történeti és irodalmi anyaga 1846-ban már nyomásra készen állott, az eltiltott Petőfi- és Jókai-művekkel együtt is napvilágot lásson 1850(!)-ben. A kiadás ekkor már aligha segített Regulyn, a szerkesztő, ha igazán akarja, négy évvel korábban is publikálhatta volna. Kállay pályaműve ki nem adására semmiféle hivatalos magyarázat nincs, még az sem, hogy 1849 után a Kisfaludy Társa-

ság 12 éven át nem működhetett, illetve kiadási tevékenysége szüneteltetésére kényszerült.

Toldy jellemzésére álljon itt néhány idézet Várkonyi Ágnestől: „S a két legsötétebb vonás ezen a bonyolult jellemén: szeret a kulisszák mögül irányítani, különös örömét leli, ha a háttérbe maradva zavart kelt és látványos vitákat provokál... [rajta] áll és bukik például, hogy kik kerülnek fel Pestre...” (I. 266–268.)

Nemcsak Kállay mitológiáját tüntette el, Ipolyi és Csengery ütközetében is — enyhén szólva — intrikusnak bizonyult: „Csengery megvallotta volna — idézi Várkonyi (411–412.) — hogy a cáfolt

és általa felolvasott bírálat [Ipolyi művéről — D. P.] nem az ő munkája; Toldy vette rá, hogy azt elszavalja, mert érdekében fekszik, hogy az ő irodalomtörténete kapja a 200 darab aranyat! Az egész mindenesetre Académiai előretervezett csín volt! Toldy a fúrfangosságáról bőven ismeretes.” A hírneves irodalomtörténet adatbázisáról egyébként sokat vallhatna egy másik „korszerűtlen”, idős tudós, Jankovich Miklós kéziratos gyűjteménye!

S hogy gondolkodik a korábban Regulyt, majd helyette Hunfalvyt pártoló tudományos kiválóság 1850 után a finn—magyar rokonságról? 1850-ben ugyanis még

helytálló és korrekt értékelést ad e kérdésről a *Reguly-Album* lényegét jelentő nagy bevezető tanulmányban *Reguly Antal s a finn-magyar érdés* címen. (Vajon honnan veszi a finn-magyar jelzőt, amelyet Kállaynál ugyanitt helytelenít? D. P.) Erről a következőt jegyzi meg Várkonyi: „Mikor Szontagh a finn-magyar rokonság kérdésében leteszi a garast, Toldy riadót fúj a hun-magyar atyafiság védelmére.” (316.) S ezzel (is) elnyeri számos magyar hazafi, köztük Arany János teljes rokonszenvét is.

Ezek után nem csodálkozhatunk Kállay fokozódó sértődöttségén, visszahúzódásán, s még érthetőbbé válik hagyatékának, kéziratainak

sorsa (jórészt elkallódott!), amelyről ugyancsak Toldy döntött az általa favorizált, illetve neki lekötöztetett Csengery Antal és a régész Érdy (Luczenbacher) János társaságában: „... a megbízott küldöttség úgy vélekedik, miszerint azon ősmagyar, történeti tárgyak, melyek azokban nyomoztatnak, mai nap immár más szempontból szokván tárgyalatni, s a szerző nézőpontja immár túlélve magát: azok nyomtatásra ugyan nem alkalmasok...” *(Jelentés Kállay Ferenc kéziratai ügyében.)*

De térjünk vissza a mitológiához. A 331 lapos mű a Kisfaludy Társaság meglepő részletességgel kifejtett pályázati kérdéseire pró-

bál meg felelni tételesen, több fejezetben (155 lapon), s az ezekhez fűzött toldalékban, amely a kulcsfogalmakhoz vont szavak bőséges etimológiai jellegű kifejtését tartalmazza igen messze vezető történeti, művelődéstörténeti, filozófiai eszmefutatásokba ágyazva (pl. *áld, bal, bálvány, fene, imád, isten, jó, úr* stb.).

Már a bevezetésben is akad máig érvényes gondolata: „Sarkalatos dolognak tartám a schamanismust itt szóba hozni, mert majd ki fog tetszeni — hogy a kijött magyarok pogány vallása az északi sark népei közt ma is divatoshoz igen sokat húz, a homályos pontok abból felvilágosíthatók, kivált bűvölés

s varázslás, temetési szertartások s áldozatok tekintetében . . .” Mind-
ezt s magát a könyv egészét is
azonban 1848 helyett csak 1861-
ben vehette kezébe az olvasó, Kál-
lay bevezetője előtt a kiadásról is
gondoskodó jóbarát, ifj. Részó
Ensel Sándor szűkszavú előszavá-
val: „Azon férfiú, ki e munkát
írta, ez év első napján, életének
72-ik évében meghalt . . . Óhaj-
tásunk s reményünk teljesült, mi-
dőn Lauffler és Stolp urak a munka
kiadójául vállalkoztak.”

Tudtommal a kiadványnak alig
volt korabeli kritikai visszhangja,
vagy ha volt is, a szakma nem
könyvelte el. A legbecsesebb Arany
János megjegyzése: „Megjelent (de

nem láttuk) néhai Kállay Ferenc akad. r. tagnak a Kisfaludy-társaság által 50 arannyal jutalmazott magyar mythológiai pályamunkája . . . A munka jövedelme az elhunyt érdemes tudós szűkölködő családját illeti, ajánljuk tehát annál inkább, mert illetékes bíraktól sok jót hallottunk a könyvről . . .” (Szépirodalmi Figyelő 1860—1861. 47. sz.) Vajon éppen ő, az ajánló, miért nem olvasta el ezt a munkát, miként az előzőt sem?

A magyar mitológiai kutatások múltját számba vevő és értékelő tudósok közül elsőként Katona Lajos méltatja néhány elismerő sora: „Valamivel szilárdabb talajon mozognak Kállay Ferencnek a

40-es és 50-es években megjelent akadémiai értekezései, amelyek a magyarok ősvallása kifürkészésének általános problémáját, vagy pedig egyes részlet-kérdéseket tárgyalva, itt-ott számbavehetőbb adatokkal is gyarapítják mythológiánk előmunkálatait . . .” (Ethnographia 1897. 72.)

Helyét és jelentőségét e tudományszakban Diószegi Vilmos jelöli ki érvényesen: „Munkája alapján kiderül, hogy Kállay nemcsak a nyelvrokonság terén lát tisztán, hanem azt is tudja, hogy a pogány magyarok vallása az uráli, illetve általában a szibériai népek hitvilága, vagyis a samanizmus révén állapítható meg . . . Az irodalmi

tájékozottságban tehát nem tapasztalható nála semmi hiányosság . . . Elgondolása tudományos igényű. Nem az elméleti meggondoláson, hanem a gyakorlati megvalósulásán múlott, hogy munkája mégsem adhatta azt, amit szeretett volna: a pogány magyarok vallásának hiteles és teljes képét. Ez szükség-szerű is volt, minthogy a XIX. sz. közepére még nem gyűlt össze olyan összehasonlító anyag, amely a pogány magyar hitvilág emlékének tűnő adalékokról kétségtelenül bebizonyította volna, hogy való-ban azok . . . Hangsúlyoznunk kell azonban: akad Kállaynál a nyelvi tényeken kívül jó néhány helytelen vallástörténeti, régészeti

feltevés is” (*Az Ősi magyar hitvilág.*
70—71.)

Érdekességgént említem meg, hogy az akár elfelejtettnek is tartható mű a közelmúltban reprint kiadásban ismét napvilágot látott. Sajnos, nem nálunk, hanem New Yorkban a Magyar történelmi magyarázatok, források és tanulmányok címen tervezett sorozat első köteteként. Néhány mondat Dr. Frank Veress előszavából: „A honi irányzat a finn-ugor elmélet koncepciójába szorítja mondanivalóját, s ebben a tekintetben kevés haladást mutat. Aki újabb, merészebb távlatok felé akarna indulni, nem kap teret... Ma már... a közelkeleti, sumer és

kultúráját átvevő népek vallási, kulturális hagyományainak ismerete nélkül modern munkát megírni nem lehet . . .” Minderre reagálni sem érdemes! Sokkal árnyaltabb, pontosabb, józan és elfogadható viszont a bevezetést író Sozan Michael értékítélete: „[Kállay] munkája átmenetet képviselt a régebbi és modernebb összehasonlító vallástudomány között. Logikusan és korához képest nagy előrelátással gondolkozott, amikor elsőnek mondta ki, hogy a magyar ősvallás kutatásában nem hagyhatjuk figyelmen kívül a finnugor népekkel való rokonságunkat . . . Maga az a felismerés, hogy a sámánizmus mint pogány vallás létezik,

korszakalkotónak tekinthető . . . Kállay munkája mindennek ellenére hatalmas érték. A magyar, de az európai néprajz számára is az akkori idők legmodernebb szemléletét képviselte, a mitológiai kutatásokat pedig helyes irányba terelte. Ma is élvezhető szép stílusával és meggondolkoztató tartalmával az olvasót magával ragadja . . .”

Kállay egyik legutolsó írásos megnyilatkozása, egy levele 1860-ban kelt. A címzettet nem sikerült felderítenem, nyilván az Akadémia titkárához tartozhatott. A néhány sor dokumentum értékű, kifejezi az immár teljesen visszavonult tudós ébredező reményét mitológiai munkája esetleges kiadá-

sára, a jegyzékrész pedig tájékoztat (korántsem a teljesség igényével) életműve tematikai sokszínűségéről, terjedelméről. Érdekes módon korai munkáiról még dátum szerint sem tesz említést:

„Tisztelt barátom! Az újabb körlevél következtében itt küldöm ki nyomtatott és kézirati munkáim jegyzékét . . . Hát a Kisfaludy Társaság ügyei hogy állnak . . . Tán 12 év várakozás után valami jót is várhatunk. Kegyed a szellemi mozgalmak közepében él, azért jobban tudhatja dolgainkat . . . Öreg barátja Kállay Ferencz”

S a jegyzék:

I. Bölcselés 11 tétel (1834—1847 között)

- II. Történelem 11 tétel (1829 — 1851)
- III. Jogtudomány 22 tétel (1832 — 1855)
- IV. Nyelvészet 11 tétel (1839 — 1853)
- V. Ítélesztet 6 tétel (1833 — 1845)
- VI. Életrajzok 3 tétel
- VII. Régiségtan 2 tétel

+ 15 tétel kézirat, ebben — egyebek mellett — a *Dolgozatok a' magyar glossariumhoz* és *A' magyar törzsről* szóló „csomók”. Ebből az egyetlen leltárféléből is látható, hogy a nyelvészeti, mitológiai és az őstörténeti érdeklődés együtt, egységben, komplex módon volt jelen munkásságában a kezdetektől élete alkonyáig. Legutolsó publi-

kált munkája (*A pogány magyarok temetkezéséről*) búcsúként is felfogható jellegzetes lezárása a nagyszabású életműnek.

JELENTŐSÉGE

„Valamelly vélemény, melly boldogít,
felér az igazsággal, melly minket föld-
hözsújt”

(*Kállay Ferenc bejegyzése Fáy András
emlékkönyvébe, 1834*)

E sajátos aforizma jegyében leélt és végigdolgozott élet és sors Kállay Ferencé. Véleményéhez mindhaláláig ragaszkodva, többször is földhöz sújthatta az igazság, a helyes úton mégis ő járt, a messzi múlt és a távoli jövő személyében kapcsolódott össze, s véleményének érvénye maradandóbb, mint a múló napi szentenciáké.

Kállay Ferenc méltatlanul mel-

lőzött, jelentős alakja a magyar tudománytörténetnek, a reformkor művelődéstörténetének. Pályáját — ismert kortársaihoz képest is — nagy késéssel kezdte, e megkésettség árnyat vet egész munkásságára, még úttörőnek számító műveire is. Legalább egy nemzedékkel fiatalabb szakmabeli kollégái éppoly idegenkedve néztek a túl sok témával foglalkozó, fellépésében és modorában is kissé vidékies, emberileg nyilván nehezen hozzáférhető társukra, miként ő is mozgékonyabb, az aktualitásokhoz jobban igazodó, simulékonnyabb környezetére.

Rehabilitációja, a korábbi részkísérleteknél teljesebb, az utókor-

ra hárul. Azzal együtt is, hogy nem elsősorban alkotó, intuitív, önálló felismerésekben gazdag, kutató típus, hanem kiemelkedő fontosságú, összegező munkákat elvégző tudósa korának.

Megítélésem szerint a múlt század első felében épp az ilyen Kállay-féle, a meglévő, de időben és helyileg, műfajilag szétszórt eredményeket szintézisekbe összefoglaló, mindezeket magyar nyelven hozzáférhetővé tevő tudós típus volt a hasznosabb, a szükségesebb, a továbblépéshez ő teremtette meg a feltételeket.

Tevékenységének rendkívül széles, színes területe a hungarológia, az őstörténet, illetve az uralisztika

témaköreit öleli fel, ezek pedig egymástól szétválaszthatatlan, szervesen összefüggő kérdéskörök. Mivel pedig az egésznek az uralisztika a meghatározó kiindulópontja, e portréban is leginkább uralisztikai működését emeltem ki. Változatlanul úgy látom, hogy a magyar uralisztikát megteremtő nagy triáshoz Sajnovics és Gyarmathi mellett ő a harmadik tagja, de míg az első kettő főként nemzetközi viszonylatban vált ismeretessé, Kálly ennek a komplex tudománynak a magyarországi meghonosítója — elődeinél sokkal nagyobb tudatossággal, huzamosabb munkálkodással, viszont lényegesen csekélyebb ismertséggel, elismertség-

gel. Pedig tudósként, közéleti emberként is jelentékenyebb személyiség elődeinél, a magyar élet és művelődésügy úgyszólván teljes területén tevékenykedett, az elmélet mellett a gyakorlatban is sokat tett az egész magyar élet, tudomány és kultúra fellendítéséért. S mindebbe szervesen beépítette az uralisztikát is.

S mégis, mindennek ellenére a magyar uralisztika története úgy alakult, a személyi konstellációk úgy formálódtak, hogy a szakma hierarchiájába Kállay Ferenc nem kerülhetett, nem illett bele — napjainkig.

Ideje végre annak, hogy ez a tudományszak is számot vessen

magával, múltjával, mindazzal, ami szemléletében elavult, érvényét veszttette. Egyebek mellett periodizációjával is, szűkös és elfogult névsorával. A számbavétel számos elfelejtett név és mű felvételével újraírandó, a nem helytálló értékrend felülbírálandó.

A megindult munkához szerény hozzájárulás e fenti portré.

BIBLIOGRÁFIA

KÁLLAY FERENC FONTOSABB MUNKÁI

- A' védelmezett Nemes Székely Nemzet.* Tudományos Gyűjtemény 1818. VIII. 3—24.
- Historiai értekezés a' Nemes Székely Nemzet' eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi' időkben.* Nagy Enyeden, 1829. 289.
- Orvos Gyarmathi Sámuel' Élete leírása.* Nemzeti Társalkodó 1832. 13. sz. 191—202.
- Emlékbeszéd Köteles Sámuel, vidéki rendes tag felett.* A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, 1831—1832. 140—148.
- Emlékbeszéd Görög Demeter tiszteletbeli tag felett.* Uo. 1832—1834. 179—185.
- Magyar játékszíni jutalmazott feleletek a' Magyar Tudós Társaságnak 1833beli ezen kérdésére : Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten állandóan megalapítani?* Budán, 1834. 32.
- Származtatások — „Szónyomozások”.* Tudománytár 1835. V. 147—174.
- A' magyar nemzetiségről.* Pesten, 1836. 96.

- Bírálatok. Origo et formatio linguae Ugoricae, Ungaricae : rectius Magiaricae dictae, historice, philo- et etymologice ac grammaticè deducta.* Viennae, 1834. 58. — Kritikai Lapok 1836. VI. 21—96.
- Kölcsey Ferencz' gyermek- 's ifjúkori életrajza, 's néhány eredeti levele.* Pesten, 1839. 86.
- A' keleti nyelvek' magyar történeti fontossága.* Tudománytár — Értekezések. Új folyam 1839. VI. 94—116; 135—165; 219—233; 285—301; 341—350.
- Lebedias.* Tudománytár — Értekezések 1840. VII. 170—182; 203—221; 281—295; 335—349.
- Az Erdélyben, Orbaj székhelyben legújabbán talált aranyművekről.* Magyar Académiai Értesítő 1841. IV. 72—75.
- Igazítások és kérelem. Kőrösi Csoma Sándort — 's a magyar őslakot illetőleg.* Világ 1842. 90. sz. november 9.
- A' Szózat critikai bírálatja.* Szerző Báró Wes-selényi Miklós. Bíró Kállay Ferencz. Pesten, 1843. 38. l.
- Reguli.* Nemzeti Újság 1844. 48. sz. szeptember 21.

- Finn—Magyar Nyelv.* Pesten, 1844. 122. l.
- A dolgozó néposztály állapota Angliában jelen tá 2 dalmi állásunkhoz intőleg fölmutatva.* Nemzeti Újság 1847. április 30.; május 4.
- Zsidóügy.* Nemzeti Újság 1847. július 30; augusztus 3; 8; 12; 17; 22; 27.
- A' siberiai nyelvekről, 's ezeknek a' magyar-rali rokonságról.* Magyar Akadémiai Értesítő 1847. VI. 21—24.
- Az ajtó szónak rokonai más nyelvekben.* Akadémiai Értesítő 1847.
- Az ól és akol szók nyelvhasznító fejtegetése.* Uo. 1848.
- A' kazárok urodalmáról.* Magyar Akadémiai Értesítő 1851. 29—40.
- Az elme szó ősvilági vallásos alapjáról.* Uo. 1851. 305—410.
- A' czófalvi aranycsákányokról.* Uo. 1852. 254—263.
- Az Elme szóról.* Uo. 1853. 142—150.
- A' kégyótiszteletről a' khami és scytha népeknél.* Uo. 1855. 385—403.
- Még egyszer az „elme” szóról.* Toldy Ferenczhez. Új Magyar Muzeum 1855. 477—480.

A pogány magyarok temetkezéséről. Budapesti Hírlap 1860. július 19; július 20.
A pogány magyarok vallása. Pest, 1861. 331
— A Magyar történelmi magyarázatok, források és tanulmányok c. reprint sorozatban. New York, 1971. 331 l.

A KÁLLAY FERENCCEL, ILLETVE
KORÁVAL FOGLALKOZÓ
SZAKIRODALOMBÓL

MOLNÁR JÁNOS (Magyar Könyvház 1783.
II. szakasz 16., 103., 309. III. szakasz 136.,
181., 647., 657.)
BUDAI ÉZSAIÁS: Magyarország históriája.
Debrecen, 1805—1812.
PÁPAY SÁMUEL: A magyar literatura eszmé-
rete. Veszprémben 1808. 484 l.
SÁNDOR ISTVÁN: (Sokféle, 1808. IX. darab,
I 33.)
HORVÁT ISTVÁN: Rajzolatok a magyar nem-
zet legrégibb történeteiből. Buda, 1825.
GEGŐ ELEK: A moldvai magyar telepek-
ről. Buda, 1838.

(CSÁSZÁR FERENC—KOVÁSÓCZY MIHÁLY):
Magyarkák. 1845-ből Lipcsén. 236.

TOLDY FERENC: Reguly Antal s a finn—
magyar kérdés. n: Reguly-album. Pes-
ten, 1850. V—CXXIX.

JERNEY JÁNOS: Jerney János keleti utazása
a magyarok őshelyeinek kinyomozása
végett, 1844—1845. Pest, 1851.

HUNFALVY PÁL: Észrevételek Kállay Fe-
renc előadására az elme szó ősvilági alap-
jairól. Magyar Akadémiai Értesítő 1852.
207—209.

HUNFALVY PÁL: Finn és magyar szók'
egybehasonlítása. Magyar Akadémiai Ér-
tesítő 1853. 297—335.

Kállay Ferencz (1790—1861) (nekrológ)
(Vasárnapi Újság 1861. 49. sz.)

HUNFALVY PÁL: Ukkonpohár. A régi ma-
gyar jogi szokásnak egy töredéke. Bp.,
1879. 32.

MUNKÁCSI BERNÁT: Az ugor összehason-
lító nyelvészet és Budenz szótára. Ma-
gyar Nyelvőr 1882.

KATONA LAJOS: A magyar mythologia iro-
dalma. Ethnographia 1897. 54—73.

- SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.
- RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN: Sándor István nyelvtudománya. Bp., 1909. 88 l.
- PÁPAY JÓZSEF: A magyar nyelvhasználat története. Bp., 1922. 48 l.
- NÉMETH GYULA: Akadémiánk és a keleti filológia. Bp., 1928.
- ZSIRAI MIKLÓS: Finnugor rokonságunk. Bp., 1937. 587 l.
- KEVE MÁRIA: Kállay Ferenc nyelvhasználati munkássága. Bp., 1940. 53 l.
- ZSIRAI MIKLÓS: Őstörténeti csodabogarak. In: A magyarság őstörténete. Bp., 1943.
- MOLNÁR GIZELLA: Bugát Pál finnugor nyelvhasználati munkássága. Bp., 1944. 36.
- TÁLASI ISTVÁN: Kállay Ferenc és az alföldi „nomád mezőgazdálkodás”. Ethnographia 1946. 13–19.
- TÁLASI ISTVÁN: Néprajzi életünk kibontakozása. Bp., 1948. 24 l.
- DIÓSZEGI VILMOS: A honfoglaló magyar nép hitvilága („ősvallásunk”) kutatásának módszertani kérdései. Ethnographia 1954. 20–68.

LUKÁCSY SÁNDOR: Engels első magyar olvasói. Valóság 1961. 107–112.

HAJDÚ PÉTER: Finnugor népek és nyelvek. Bp., 1962. 425 l.

Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai 1809–1811.

Kölcsey és Kállay Ferenc műhelyének kézirataiból. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket készítette SZAUDER JÓZSEF. Bp., 1968. 507 l.

DOMOKOS PÁL PÉTER: Torkos József és az „oroszországi magyarok”. Nyelvtudományi Közlemények 1968.

Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII–XIX. századi művekből. Szerk.: DIÓSZEGI VILMOS. Bp., 1971. 444 l.

ÉDER ZOLTÁN: A magyar nyelvtudomány történetére vonatkozó munkálatok az utóbbi negyedszázadban (1945–1970). Bp., 1972.

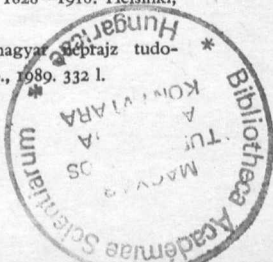
PÁNDI PÁL: „Kísértetjárás” Magyarországon. Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban. I–II. Bp., 1972.

DOMOKOS PÉTER: A finn irodalom fo-

- gadtatása Magyarországon. Bp., 1972.
211 l.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: A pozitivista törté-
netszemlélet a magyar történetírásban. A
pozitivismus gyökerei és kibontakozása
Magyarországon 1830–1860. I–II. Bp.,
1973.
- ZSIGMOND GÁBOR: Egy reformkori etnog-
ráfus: Kállay Ferenc. Világosság, 1978.
2. sz. 107–112.
- ZSIGMOND GÁBOR: A magyar társadalom-
néprajz önállósodása. Valóság, 1974. 10.
sz. 19–28.
- KÉPES GÉZA: A magyar ősköltészet nyo-
mairól. Naiv eposz és ősi mesemondás.
In: uő: Az idő körvonalai. Tanulmányok az ősi modern költészetről. Bp.,
1976. 507 l.
- DOMOKOS PÉTER: Barna Ferdinándról, a
„komplex” uralisztika egyik korai mű-
velőjéről. Néprajz és Nyelvtudomány
1980–1981.
- SZABÓ T. ATTILA: Gyarmathi Sámuel
nyelvtudományi munkássága a tudomá-
nytörténet távlatában. Emlékezés halá-

- la másfél százados évfordulójára. In: Nyelvészeti Tanulmányok Bukarest, 1983.
- MIKKO KORHONEN: A finnugor nyelvtudomány kezdeti szakaszai. In: Barátok — Rokonok. Tanulmányok a finn — magyar kulturális kapcsolatok történetéből. Bp., 1984.
- Emlékek Kőrösi Csoma Sándorról (Levelek, okiratok, emlékezések). Bp., 1984. 258 l.
- PÉTER HAJDÚ: Ural'skie jazyki i narody. Moszkva, 1985. 429.
- IFJ. JANKOVICH MIKLÓS: Jankovich Miklós tudományos és szerkesztői tevékenysége. In: Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772 — 1846). Bp., 1985. 304 l.
- DÉNES ISTVÁN ZOLTÁN: A hagyományos konzervativizmus továbbélése. Kállay Ferenc „feudális antikapitalista” publicisztikája. Magyar Tudomány 1986. 4. sz. 290 — 300.
- DOMOKOS PÉTER — PALÁDI KOVÁCS ATTILA: Hunfalvy Pál. Bp., 1986. 259 l.
- MIKKO KORHONEN: Finno-ugrian language studies in Finland 1828 — 1918. Helsinki, 1986. 226 l.
- KÓSA LÁSZLÓ: A magyar néprajz tudománytörténete. Bp., 1989. 332 l.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
főigazgatója

A nyomdai munkálatokat
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
végezte

Felelős vezető: Hazai György
Budapest, 1990

Nyomdai táskaszám 90.18724

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa

Kiadványszám: 2766

Megjelent 6,24 (A/5) ív terjedelemben

+ 1 db melléklet

HU ISSN 0133 — 1884